

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**Виховання емоційної культури
дітей молодшого шкільного віку в процесі
вивчення природничої освітньої галузі**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 613 групи
Браткевич Катерина Василівна

Керівник:

кандидат педагогічних наук,
доцент **Шевчук К.Д.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри*

протокол № 4 від 12 листопада 2024 р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Браткевич К.В. Виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку в процесі вивчення природничої освітньої галузі. – Рукопис. Кваліфікаційна робота з здобуття ОР «магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький нац. ун-т. імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2024. 96 с.

У кваліфікаційній роботі розглянуто теоретичні й практичні аспекти формування емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку. У першому розділі роботи розглядаються поняття та значення емоційної культури в контексті психолого-педагогічних аспектів розвитку дітей молодшого шкільного віку. Визначено роль природничої освітньої галузі як важливого засобу розвитку емоційної культури, що сприяє формуванню морально-етичних цінностей, емоційної компетентності та соціально прийнятної поведінки у школярів. Другий розділ присвячений аналізу стану сформованості емоційної культури в процесі вивчення природничої освітньої галузі, інтеграції емоційно-ціннісного компонента в навчальний процес.

Ключові слова: емоційна культура, молодші школярі, природнича освітня галузь.

ABSTRACT

Bratkevich K.V. Education of the emotional culture of children of primary school age in the process of studying the natural educational field. - Manuscript. Qualification work for obtaining the master's certificate in the specialty 013 Primary education. Chernivtsi national Univ. named after Yuri Fedkovich. Chernivtsi, 2024. 96 p.

In the qualification work the theoretical and practical aspects of the formation of emotional culture in children of primary school age are considered. The first chapter of the work examines the concept and meaning of emotional culture in the context of psychological and pedagogical aspects of the development of a child's personality, in particular, children of primary school age. The role of science education as an important means of developing emotional culture, which contributes to the formation of moral and ethical values, emotional competence and socially acceptable behavior among schoolchildren, is defined. The second section is devoted to the analysis of the state of formation of emotional culture in the process of studying the natural educational field, the integration of the emotional and value component into the educational process, as well as a detailed consideration of the methodological toolkit for the education of emotional culture.

Key words: emotional culture, younger schoolchildren, science education branch.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____К.В. Браткевич

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ	8
1.1. Поняття та значення емоційної культури в розвитку особистості дитини..	8
1.2. Психолого-педагогічні аспекти розвитку емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку.....	19
1.3. Природнича освітня галузь як засіб розвитку емоційної культури молодших школярів.....	27
Висновки до першого розділу.....	35
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ	37
2.1. Аналіз стану сформованості емоційної культури учнів початкових класів	37
2.2. Інтеграція емоційно-ціннісного компонента в зміст природничої освітньої галузі.....	52
2.3. Методичний інструментарій виховання емоційної культури молодших школярів в процесі вивчення природничої освітньої галузі	58
Висновки до другого розділу	71
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні соціальні, економічні та політичні зміни, пов'язані з інтеграцією України в європейську і світову спільноту, ставлять нові вимоги до виховання. Закон України «Про освіту» підкреслює важливість всебічного розвитку особистості та формування її ключових моральних якостей. Сьогодні, як ніколи, суспільство потребує особистостей з широким світоглядом, високим рівнем культури, здатних до гармонійних взаємовідносин з іншими та реалізації свого природного потенціалу. Особливого значення набуває розвиток емоційної культури дитини як важливої складової її соціальної компетентності. Розвиток емоційного інтелекту як однієї з «м'яких навичок» (soft skills) стає дедалі важливішим у контексті сучасної української освітньої реформи, зокрема через впровадження інклюзивного підходу та набуття учнями життєвих компетентностей. У Концепції «Нова українська школа» [28] серед інших завдань виділено розвиток у учнів здатності «конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, оцінювати ризики та приймати рішення, вирішувати проблеми, співпрацювати з іншими». Ці компетентності є ключовими для успішної адаптації в суспільстві та ефективної самореалізації в умовах сучасного світу.

Виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку в процесі вивчення природничої освітньої галузі є важливим завданням сучасної педагогіки. Молодший шкільний вік – це період інтенсивного розвитку особистості, коли формуються основи емоційної чутливості, здатності до співпереживання, гармонійного сприйняття навколишнього світу та усвідомлення свого місця в ньому. Природнича освітня галузь має унікальний потенціал для розвитку цих якостей, оскільки вивчення природи спонукає учнів до емоційного відгуку на красу навколишнього світу, розуміння гармонії природи, усвідомлення важливості її збереження.

Залучення дітей до дослідження природних явищ не лише розвиває інтелектуальні здібності, але й сприяє формуванню емоційної культури – діти вчаться проявляти чуйність, повагу до довкілля, відповідальність за стан природи. Це допомагає їм формувати емоційно-позитивні відносини зі світом, що в майбутньому стає важливою складовою їхньої духовної зрілості та морального виховання.

Стан дослідження проблеми. Проблема виховання емоційної сфери школярів отримала своє теоретичне обґрунтування у працях таких відомих філософів і культурологів, як Аристотель, Платон, Б. Спіноза, І. Кант, Л. Фейєрбах. Психологічні аспекти культури почуттів і емоцій досліджували Л. Божович, В. Вілюнас, ІБ. Теплов, Л. Груша, П. Якобсон та інші. У педагогічному контексті питання культури почуттів цікавили таких зарубіжних педагогів, як І. Гербарт, Я. Коменський, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, а також вітчизняних педагогів і культурних діячів: Г. Ващенко, О. Духновича, Я. Козельського, С. Русову, Г. Сковороду, В. Сухомлинського, К. Ушинського.

Українські науковці, такі як Н. Білоконна, В. Зарицька, Т. Котик, І. Кежковська, Ю. Савченко, Т. Титаренко, М. Шпак та інші, розпочали й активно проводять дослідження, присвячені вивченню емоційної сфери дітей на різних етапах їх вікового розвитку, зокрема й у період шкільного дитинства. Ці дослідження спрямовані на глибше розуміння емоційного розвитку та його впливу на загальний процес виховання та навчання.

Багато науковців розглядали емоційну культуру як певний рівень психічного розвитку, що забезпечує здатність особистості адекватно виражати свої емоції та реагувати на емоції інших людей. Вона також включає вміння керувати власними емоційними станами та реакціями на зовнішні й внутрішні впливи.

Актуальність проблеми дослідження зумовила вибір теми *«Виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку в процесі вивчення природничої освітньої галузі»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є невід'ємною частиною науково-дослідної роботи кафедри за темою «Теоретико-методологічні засади педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів».

Мета дослідження: визначити та обґрунтувати особливості виховання емоційної культури молодших школярів у процесі вивчення природничої освітньої галузі.

Завдання дослідження:

1. Розкрити поняття та значення емоційної культури в розвитку особистості дитини та визначити психолого-педагогічні аспекти розвитку емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку.
2. Обґрунтувати потенціал природничої освітньої галузі у розвитку емоційної культури молодших школярів.
3. Дослідити стан сформованості емоційної культури у молодших школярів в процесі вивчення природничої освітньої галузі.
4. Визначити особливості виховання емоційної культури у процесі вивчення молодшими школярами природничої освітньої галузі.

Об'єкт дослідження: виховання емоційної культури молодших школярів в процесі вивчення природничої освітньої галузі.

Предмет дослідження: особливості виховання емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку в процесі вивчення природничої освітньої галузі.

Для реалізації поставленої мети та завдань було використано наступні **методи дослідження:** *теоретичні методи* – аналіз наукової літератури: філософських, психологічних, педагогічних джерел, присвячених розвитку емоційної культури дітей молодшого шкільного віку, методам виховання та

формування моральних і духовних якостей через природничі науки; синтез і узагальнення теоретичних даних: поєднання інформації з різних джерел, формування власних висновків на основі порівняння наукових підходів.

Емпіричні методи: констатувальний експеримент (спостереження: регулярні спостереження за поведінкою учнів під час уроків природничої освітньої галузі, анкетування та опитування: проведення анкет для виявлення рівня емоційної культури дітей, впливу навчальних методів на формування емоційної сфери).

Статистичні методи: **кількісний аналіз даних:** використання статистичних методів для обробки результатів анкетування, тестування з метою оцінки рівня розвитку емоційної культури учнів.

Теоретичне значення результатів дослідження. У роботі узагальнюється наукове розуміння поняття «емоційна культура» стосовно молодшого шкільного віку. Визначено взаємозв'язок між емоційною культурою та загальним розвитком особистості дитини, її соціальною адаптацією, морально-етичними установками, що дає новий погляд на освітню діяльність. Визначено особливості

Практичне значення результатів дослідження. У роботі запропоновано інноваційні підходи до організації уроків вивчення природничої освітньої галузі, що допоможуть вчителям початкової школи не лише передавати знання, але й розвивати емоційну культуру дітей, вміння виражати свої емоції, співпереживати, аналізувати та керувати ними.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Дослідження складається з таких структурних компонентів як вступ, два розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

1.1. Поняття та значення емоційної культури в розвитку особистості дитини

Аналіз теоретичних і експериментальних досліджень з проблеми виховання емоційної культури особистості свідчить про великий інтерес і значну увагу фахівців різних галузей до окремих аспектів цієї проблематики, а також до проблеми в цілому.

В античній філософії була висловлена думка про те, що емоції є важливою умовою людської поведінки. Давні мислителі, такі як Платон і Демокрит, не відокремлювали емоції та почуття від пізнавальних процесів, а об'єднували їх. Аристотель у своїй праці «Про душу» стверджував, що поведінка особистості, яка здатна оцінювати речі як добрі чи погані, значною мірою визначається емоціями (задоволенням чи незадоволенням), які викликають ці оцінки. Він наголошував, що не можна дозволяти емоціям повністю керувати людиною. Концепція катарсису, сформульована Аристотелем, пов'язувала афективні переживання із загальним здоров'ям людини. Одним із найважливіших засобів гармонізації та виховання індивідуума, на думку античних філософів, була природа [64, с. 240].

В епоху Відродження з'являються умови для більш глибокого дослідження природи людини та її внутрішнього світу. Видатний італійський художник та засновник емпіричного методу наукових досліджень Леонардо да Вінчі наголошував, що пізнання світу відбувається через почуття, які збагачуються розумом [64, с. 262]. Педагогіка цього періоду, яка відображала інтерес до людини, її духовного світу, переживань і думок, просувала ідеї розвитку гуманістичних та естетичних почуттів. Вона акцентувала увагу на створенні

позитивних емоцій у процесі навчання, підкреслювала цінність і неповторність особистості, зокрема індивідуальності дитини. Розвиток мистецтва в соціальному житті того часу також створив основу для необхідності естетичного виховання як важливого соціального завдання.

У цей період представники класичної західноєвропейської філософської думки, такі як Р. Декарт, Б. Паскаль, Б. Спіноза, І. Кант, Л. Фейєрбах і Ж.-Ж. Руссо, зверталися до проблем цілісності людської особистості, її духовності та впливу природи на внутрішній світ індивідуума. Вони намагалися впорядкувати емпіричний матеріал щодо проявів емоцій людини та перекласти їх на мову символів і категорій [64, с. 311]. Ф. Шиллер дійшов висновку, що два аспекти людської природи – розсудливість і почуттєвість, а також їх єдність, визначають внутрішню гармонію особистості. Він стверджував, що мистецтво сприяє досягненню цієї гармонії, а естетичне виховання є ефективним засобом формування гармонійної людини. На думку Шиллера, саме через естетичні емоції відбувається процес духовного збагачення людини [64, с. 411].

Для подальшого розвитку теорії емоцій, зокрема в педагогічному аспекті, важливу роль відіграли праці психологів. Вони, критично осмисливши накопичений світовий досвід та спираючись на результати власних теоретичних і експериментальних досліджень, обґрунтували принципи та механізми функціонування й розвитку емоцій. За їх висновками, емоції слід розглядати як психологічні стани, що є різновидом переживань, які виникають не через інстинктивні внутрішні сили, а через взаємини людини з навколишнім світом [16]. В онтогенезі емоції зазнають прогресивного розвитку під впливом середовища, і дитинство, разом з умовами виховання в цей період, має велике значення для оптимізації цього процесу. Г. Костюк стверджував, що «емоції розвиваються», і головним джерелом цього розвитку є соціальне середовище, яке він називав «соціальною ситуацією розвитку» [29, с. 240]. На кожному етапі розвитку дитини, за його переконанням, важливими стають специфічні, унікальні

відносини між дитиною та навколишньою дійсністю, особливо соціальною. Енштейн, підкреслюючи провідну роль почуттів в емоційному житті людини як соціальної істоти, писав, що «в почуттях у формі безпосереднього переживання відображаються всі її установки, включно зі світоглядними й ідеологічними, всі її ставлення до світу і, насамперед, до інших людей». Він вважав, що почуття та емоційні реакції людини є результатом її культурно-історичного розвитку [18, с. 41].

Р. Павелків підкреслював необхідність розглядати зв'язок між інтелектом і афектом як процес, що має бути вивчений у їхньому поєднанні. Він вважав, що емоційна і когнітивна системи забезпечують здатність орієнтуватися в різних середовищах – матеріальному, соціальному чи віртуальному. Зокрема, попри важливість інтелектуального освоєння світу, включно з розумінням добра і зла, саме емоції та почуття є вирішальними факторами, що визначають поведінку людини. Тому виховання емоційності й емоційної культури є важливим елементом управління формуванням високоосвіченої та культурної особистості, підкреслюючи тісний взаємозв'язок між вихованням емоційної культури та загальної культури особистості [43, с. 184].

Емоції людини є однією з найважливіших складових психіки та форм відображення об'єктивної реальності. Сукупність емоцій і почуттів формує емоційну сферу людини, яка відіграє значну роль у її психічному розвитку. Вони впливають на становлення особистості та розвиток пізнавальних процесів, регулюючи активність суб'єкта через оцінку важливості зовнішніх і внутрішніх стимулів. Емоції є невід'ємною частиною життєдіяльності, потужним засобом активізації сенсорно-пізнавальної діяльності та набуття індивідуального досвіду. Розвиненість почуттів і здатність ефективно управляти своїми емоціями визначають рівень емоційної культури особистості.

У педагогіці на важливість виховання емоційної культури особистості звертав увагу К. Ушинський, який вважав, що саме через почуття людина

найповніше проявляється, оскільки в них відображається її душа. Педагог-класик підкреслював, що саме в добрих почуттях і культурі емоцій зосереджується людяність і гуманність особистості. Він наголошував на тому, що дитячі почуття можуть бути сильними, але не завжди глибокими. Це він пояснював тим, що дитина повністю віддається своїм емоціям, не відчуючи жодних зовнішніх чи внутрішніх бар'єрів для їхнього прояву [67, с. 150]. Проте, за думкою К. Ушинського, почуття дітей не можуть бути глибокими, оскільки вони ще не відображають цілісної особистості, яка на цьому етапі розвитку ще не сформувалася. Велике значення у вихованні емоційної культури дитини Ушинський відводив вихователю, який повинен бути висококваліфікованим, компетентним у питаннях формування емоційної сфери особистості та дотримуватися рекомендацій педагога-класика [67, с. 251]:

1. Під час організації будь-якої діяльності важливо, щоб вихователь стимулював у дитини позитивний внутрішній стан, наприклад, відчуття радості, щастя, життєрадісності, впевненості в собі, захищеності тощо. Лише за таких умов організована діяльність сприятиме особистісному розвитку дитини.
2. Неприпустимо докоряти дитині за щирий прояв її почуттів або карати її за це. Натомість варто уважно проаналізувати ці емоційні реакції та на основі висновків коригувати подальшу педагогічну взаємодію.
3. У процесі виховання слід системно забезпечувати розвиток у дітей інтересу до «душевної діяльності» та сприяти формуванню культури почуттів.

В. Сухомлинський свого часу наголошував на важливості емоційного виховання, пов'язуючи емоційну культуру з умінням учнів відчувати відтінки думок і почуттів інших людей. Науковець вважав, що ця чуттєвість формується, коли школяр усвідомлює внутрішнє багатство слів, їхнє емоційне забарвлення. Виховання чутливості до слова, на думку Сухомлинського, є однією з передумов гармонійного розвитку особистості. Він писав: «Від культури слова до емоційної

культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності» [54, с. 224].

Сухомлинський підкреслював, що для всебічного розвитку людини важливо не лише логічно розуміти добро і зло, але й відчувати їх. Тільки поєднання знань з емоційним багатством може привести до справжньої мудрості. Виховання культури почуттів, за його словами, ефективно відбувається лише тоді, коли розвиток емоційної сфери тісно пов'язаний з іншими аспектами життя людини: громадською діяльністю, особистими взаємовідносинами тощо. Педагог вбачав основні шляхи виховання емоційної сфери у залученні учнів до суспільно значущої діяльності, стимулюванні їхніх потреб та інтересів, а також організації взаємовідносин у класі відповідно до моральних норм [54, с. 312].

Сучасні науковці, такі як О. Бекетова, К. Каширова, Н. Рудчева та інші, підкреслюють, що емоційне стимулювання навчально-виховного процесу з метою активізації формування емоційної сфери учнів є актуальним завданням сьогодення. Педагоги повинні організовувати взаємодію та створювати виховні ситуації, які викликають у дітей запланований емоційний відгук і бажану реакцію на події, факти чи вчинки. Це сприяє розвитку соціально значущих мотивів, що спонукають учнів до корисних дій для оточуючих. Найбільш ефективними «емоційними стимулами» для дитини є емоційний відгук, співпереживання та формування суспільно значущих мотивів поведінки. Науковці також зазначають, що розвиток особистості, зокрема виховання емоційної культури, досягає оптимального результату у діалогічному контакті з іншими членами соціуму [2, с. 17].

На сьогодні доведено, що емоції формуються і розвиваються в процесі діяльності, залежачи від її змісту та структури, водночас впливаючи на саму діяльність. Саме через активну діяльність у дітей виникають нові емоційні переживання, які згодом, на основі зовнішньої практичної діяльності, переходять

у внутрішню – емоційну уяву. Емоційна уява являє собою інтеграцію афективних і когнітивних процесів, поєднуючи інтелект і афект.

Таким чином, емоції, за визначенням науковців, являють собою реакцію людини на дію внутрішніх та зовнішніх подразників, яка супроводжується яскраво вираженим суб'єктивним забарвленням і охоплює всі форми чутливості й переживань. Завдяки емоціям людина не лише відчуває, сприймає, уявляє чи осмислює навколишню дійсність, але й глибоко її переживає [16].

Термін «культура» науковці визначають як процес творчої самореалізації, сукупність духовних і матеріальних цінностей, а також як специфічний спосіб людської діяльності. Ю. Лобач розглядав культуру як середовище, в якому зростає особистість [34, с. 184]. І. Бех пов'язував її з категорією «особистісна культура» [2, с. 90], тоді як В. Ульянова виокремлював у структурі культури «зовнішню культуру» та «культуру почуттів» [62, с. 183]. А. Чернявська зосереджувалася на формах і способах «емоційної поведінки», що складають «емоційну культуру» людини [66, с. 137]. Це підкреслює важливість формування емоційної культури ще з дитинства.

Наукові дослідження вказують на існуючі розбіжності у використанні понять «емоційна культура», «культура емоцій» і «культура почуттів», які часто застосовують як синоніми.

Емоційна культура розглядається як цілісне і динамічне особистісне утворення, що має власну структуру та включає систему знань про розвиток емоцій, навички та способи їх аналізу та управління [11, с. 410]. Це спрямовано на забезпечення адекватних реакцій, сприяє вербалізації емоцій, емоційній відкритості, розвитку емпатії та здатності надавати емоційну підтримку оточуючим за необхідності.

М. Родрігес розглядає емоційну культуру як спосіб організації індивідуального ментального досвіду, включаючи її в когнітивні стилі, які

впливають на інтерпретацію інформації та подій. Згідно з концепцією О. Белової, компонентами ЕК є:

- внутрішньоособистісний компонент;
- міжособистісний компонент;
- адаптованість;
- регуляція стресу;
- загальний настрій [40, с. 930].

Г. Підлужна, І. Худякова визначають складові екологічної культури як сприйняття, усвідомлення, розпізнавання, ідентифікацію емоцій; фасилітацію мислення; розуміння емоцій; регуляцію та управління емоціями [44, с. 30].

Таким чином, емоційна культура дитячої особистості є складним, динамічним утворенням, яке виявляється в здатності емоційно відгукуватися на інтелектуальні, морально-естетичні прояви життя. Вона також включає потребу в творчості й перетворенні навколишнього середовища, зокрема через мистецтво. Емоційна культура є системою, яка контролює і коригує внутрішній світ, поведінку та вчинки особистості, відображаючи її ставлення до природи, людей і мистецтва. Основою цієї системи є емоційний відгук, сенсорна культура, емоційно-естетичні переживання та прагнення до творчості. Розвиток емоційної культури дитини змінюється залежно від віку, умов навчання та виховання, а також індивідуальних інтересів і установок.

Емоційна культура, як відображення загальної культурної спрямованості особистості, є одним із ключових компонентів її світогляду та підсумком рівня емоційного виховання дітей. Основними показниками емоційної культури є багата емоційна чутливість, здатність контролювати власну емоційну поведінку, розуміти почуття інших та нести відповідальність за власні емоції, досягти гармонійного поєднання раціонального й почуттєвого [47, с. 51]. Безперечним є факт, що емоції можуть бути розвинуті та виховані. Навколишнє природне середовище визнається одним із найефективніших засобів впливу на розвиток

емоційної культури особистості. Естетичні емоції відображають рівень і характер духовного життя людини, впливають на її поведінку та формування світогляду.

Проведений аналіз поняття «емоційна культура» свідчить про те, що це складне особистісне явище. Деякі науковці, такі як Л. Груша та А. Чумакова, зазначають, що емоційна культура є частиною загальної культури. Вона проявляється у здатності керувати власними емоціями та досягати емоційної децентрації. Як зазначено в педагогічному словнику, емоційна культура «характеризується розвиненістю почуттів, вихованістю емоцій (чуйністю та відповідальністю за свої переживання), а також здатністю особистості здійснювати самоконтроль над ними» [11; 67].

Зарубіжні дослідники трактують емоційну культуру як сукупність поглядів, словникового запасу, регулятивних норм та інших аспектів, що стосуються емоцій [67, с. 153]. Як можна побачити, таке особистісне утворення базується на емоційній грамотності та наявності відповідного тезауруса, що дозволяє формувати здатність оцінювати й виражати власні емоції.

Важливою категорією, яка значною мірою впливає на процес формування емоційної культури, є емоційний досвід. Він визначається як сукупність тактик і стратегій, що використовуються для переживання, вирішення та подолання емоційних проблем у процесі особистісного розвитку. Емоційний досвід може бути як конструктивним, так і деструктивним. Він формується на основі домінуючих рольових позицій (стратегій) поведінки особи, таких як позиція співпраці, суперництва або конкурентної боротьби. Домінування певної стратегічної поведінки визначається умовами, що оточують особистість [56, с. 298]:

1. Соціального конкурентного середовища, яке впливає на діяльність особистості, спричиняючи порушення її психоемоційного стану; завданням є підвищення рівня сприйняття негативних психоемоційних впливів з боку

- опонентів, їх аналіз, раціоналізація сприйняття та формування стратегії стійкої до цих впливів поведінки;
2. Впливу на опонентів для досягнення психологічної переваги над суперником, використовуючи соціально схвалювані методи, що відповідають етичним нормам;
 3. Спрямованості на співпрацю з партнерами та суперниками з вищою конкурентоспроможністю, при цьому способи вирішення інтелектуальних завдань можуть не завжди відповідати очікуванням у поточній ситуації.

Аналіз наукових праць Л. Груші та інших дозволив визначити кілька підходів до характеристики поняття «емоційна культура» [11]:

- Це емоційна інтерпретація контекстів життєдіяльності та діяльності на різних етапах (операцій, дій, активності);
- Вона відображає емоційний фон сприйняття психікою і особистістю фактів та подій у значущих відрізках життєвого шляху;
- Проявляється в емоційних реакціях – емоціях різного порядку, емоційних почуттях, емпатії, комунікативній толерантності, спеціалізованих почуттях і переживаннях, зокрема пов'язаних з труднощами емоційної адаптації до реальності (наприклад, відчуттях самотності, страху поразки, невпевненості, відповідальності, конкуренції, тягаря лідерства);
- Відображається у різних емоційних станах (тривога, самозаспокоєність, агресія, напруженість, страх, втома, психосоматичний зрив), які пов'язані з оцінкою результатів діяльності або фрустрацією;
- Включає емоційну пам'ять, досвід та регулювання, а також емоційний інтелект, що визначає життєву успішність;
- Проявляється через емоційний контекст поведінки, оцінки себе, інших та діяльності, співвідноситься з особистісною системою цінностей;
- Переживає трансформацію через призму оцінних суджень, ідентифікації та переоцінки результатів діяльності, перемог і поразок, що може викликати

емоційні травми, але також слугує поштовхом до вдосконалення та особистісного зростання.

Науковці підкреслюють важливість емоційної культури для кожної особистості, звертаючи увагу на її багатофункціональний характер, завдяки якому стає можливим «забезпечення цілісності психічного життя, цінності особистісного буття» [45, с. 7]. Серед основних ознак емоційної культури виділяють такі: «здатність розпізнавати й контролювати власні емоції; встановлювати позитивні цілі та досягати їх; виявляти турботу і співчуття в стосунках з іншими; налагоджувати й підтримувати гармонійні відносини; приймати відповідальні рішення; ефективно діяти в ситуаціях міжособистісної взаємодії» [35 с. 187].

М. Родрігес підходить до визначення емоційної культури як «рівня психічного розвитку, що забезпечує здатність особистості регулювати процеси витрат нервової енергії» [40, с. 930]. Науковці акцентують увагу на синтезі культури, інтелекту та емоцій у цьому особистісному утворенні. Вони також пов'язують емоційну культуру з поняттям «емоційний інтелект».

Д. Гоулман виділив чотири складові емоційного інтелекту, які частково відображають структуру емоційної культури: самосвідомість (здатність аналізувати й оцінювати власні емоції), самоконтроль (уміння розпізнавати й регулювати емоції), соціальна чуйність (емпатія та розуміння інших), а також управління стосунками (вміння мотивувати інших до певної діяльності) [10, с. 210].

Свідченням актуальності проблеми людських емоцій сьогодні є не лише велика кількість досліджень, присвячених емоційній сфері особистості, але й поява нового категоріального апарату в цій галузі. Зокрема, з'явилися такі поняття, як «емоційні здібності», «емоційна компетентність» та «емоційний інтелект». Останній визначається як здатність людини розпізнавати емоції,

розуміти наміри, мотивацію й бажання як інших людей, так і свої власні, а також керувати своїми та чужими емоціями для вирішення практичних завдань.

Отже, під поняттям «емоційна культура» слід розуміти сукупність знань і якостей, що дозволяють особистості відчувати, оцінювати та усвідомлювати як свої емоції й думки, так і емоції інших людей. Вона включає здатність аналізувати та коригувати свої емоційні прояви, а також діяти відповідно до загальноприйнятих норм вираження емоцій у поведінці.

Узагальнюючи аналіз поняття та значення емоційної культури в розвитку особистості дитини, можна зробити висновок, що емоційна культура є складним і багатогранним особистісним утворенням, яке інтегрує знання про емоції, навички управління ними, а також уміння взаємодіяти з оточуючими на основі моральних норм. Емоційна культура відіграє важливу роль у формуванні гармонійної та морально зрілої особистості, впливаючи на здатність дитини сприймати, аналізувати і виражати свої емоції. Вона також сприяє розвитку емпатії, здатності до саморефлексії та самоконтролю, що є важливими аспектами для ефективної соціальної адаптації й міжособистісної взаємодії [35]. Формування емоційної культури закладає підґрунтя для подальшого інтелектуального, соціального та морального розвитку дитини, забезпечуючи її успішну взаємодію у суспільстві та здатність до особистісного зростання.

Отже, у нашому дослідженні були розглянуті підходи до визначення поняття «емоційна культура» та її структури в педагогічних дослідженнях. Виходячи з наукових напрацювань, можна дійти висновку, що вчені розглядають емоційну культуру як частину загальної культури особистості. Більшість науковців визначають емоційну культуру в онтогенезі як інтегративну сукупність якостей, однак їхні підходи до структури цього явища різняться. Фахівці пропонують різні підходи до визначення компонентів емоційної культури, включаючи комунікативні вміння, здатність керувати емоційними станами, емпатію, вміння емоційної регуляції діяльності, знання про природу та роль

емоцій у житті людини, шляхи розвитку та управління емоційною сферою, а також катарсичні емоції.

1.2. Психолого-педагогічні аспекти розвитку емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку

Актуальність дослідження психолого-педагогічних аспектів розвитку емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку обумовлена важливістю цього періоду для формування основ особистості. Сучасне суспільство вимагає від індивідів не лише високого рівня інтелектуальних здібностей, але й здатності адекватно реагувати на власні та чужі емоції, співпрацювати в колективі, розв'язувати конфліктні ситуації, керуючись моральними та етичними нормами. Формування емоційної культури стає ключовим завданням освітнього процесу, оскільки саме в молодшому шкільному віці діти засвоюють базові соціальні навички, вчаться розуміти й виражати власні емоції, розвивають здатність до емпатії та самоконтролю.

З огляду на сучасні виклики, такі як швидкі соціальні зміни, цифровізація та збільшення кількості дітей з особливими освітніми потребами, формування емоційної культури є невід'ємною складовою освітнього процесу. Емоційна культура впливає на психічне здоров'я дітей, їхню здатність до соціальної адаптації, побудови гармонійних взаємовідносин з оточуючими та успішної інтеграції в суспільство [11, с. 411].

Розвиткові емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку присвячено значну кількість психологічних, педагогічних та методичних праць українських та зарубіжних науковців. У цих дослідженнях розглянуто особливості формування емоційності в молодших школярів та визначено ключові етапи цього процесу.

Молодший шкільний вік є особливо сенситивним періодом, коли закладаються основи емоційної регуляції, здатність до емпатії та самоконтролю. Важливість цього етапу розвитку обумовлена інтенсивними психологічними змінами, що відбуваються у свідомості дитини, зокрема в контексті формування її моральних та соціальних орієнтацій. У цьому параграфі розглядаються підходи до виховання емоційної культури з позицій педагогіки та психології, аналізується роль школи та вчителів у створенні сприятливого середовища для розвитку емоційної сфери дітей [39].

Молодший шкільний вік є найсприятливішим періодом для розвитку емоційної сфери та культури почуттів особистості. Разом із загальним інтелектуальним розвитком удосконалюється діяльність аналізаторного апарату учнів, що дозволяє їм краще пізнавати різноманітність властивостей об'єктів, природних явищ та продуктів людської діяльності. Це сприяє підвищенню чутливості до гармонійних і дисгармонійних комбінацій кольорів, звуків і рухів. Підвищена чутливість, або сенситивність, учнів молодшого шкільного віку обумовлена художнім типом їхньої особистості [19]. Вона проявляється у схильності до естетичної та художньої діяльності, емоційності, вразливості, образному сприйнятті світу – рисах, характерних для митців та талановитих глядачів, слухачів, читачів. Рівень естетичних переживань школярів зростає, їхні почуття стають багатшими, а загальна культура – вищою. Сенсорна відкритість, емоційна чутливість та сприйнятливність до природного середовища слугують основою для розвитку спостережливості й естетичних почуттів, необхідних для виховання емоційної культури.

Це зумовило необхідність наукового дослідження, у ході якого було визначено поняття «емоційна культура» стосовно дітей віком 6-10 років. Під цим поняттям розуміємо здатність особистості до повноцінного сприймання та аналізу емоцій, настроїв, емоційних станів; усвідомлення та визнання важливості емоційного аспекту життя, необхідності адекватного емоційного реагування і

орієнтації на моральні норми; співвіднесення своїх дій, вчинків та поведінки з цими нормами.

Концепція Нової української школи акцентує на сенситивності молодшого шкільного віку для розвитку емоційної сфери учнів [28]. Зокрема, зазначається, що «на цьому етапі відбувається становлення нового типу поведінки, який визначається суб'єктивними уявленнями дітей про правильну поведінку. Вони вже здатні розрізняти свої бажання та обов'язки, усвідомлювати себе частиною колективу. Водночас помітно зростає їхня здатність оцінювати власну діяльність і вчинки. Учні можуть узгоджувати свої дії з діями інших, але не завжди готові поступитися своїми інтересами заради групових цілей. У цьому віці імпульсивні дії та вчинки часто співіснують із формами довільної поведінки» [2, с. 17].

Водночас процес формування емоційної сфери в учнів початкових класів не завершується на цьому етапі вікового розвитку. Як зазначає Л. Груша, молодший шкільний вік не є вирішальним у становленні емоційної культури [11]. Одним із важливих чинників, які сприятимуть успішному формуванню емоційної культури у молодших школярів, є створення у закладі освіти емоційно-розвивального середовища. У Концепції Нової української школи серед завдань виокремлено формування психологічно комфортного середовища, основними характеристиками якого є: «атмосфера довіри, віра в дитину та її можливості, відсутність критики з боку вчителя, відчуття належності до спільноти, оптимістичний настрій, залучення учнів до процесу прийняття рішень, створення ситуації успіху, справедливе й неупереджене ставлення до кожної дитини» [28].

У Державному стандарті початкової освіти серед основних результатів навчання молодших школярів визначено важливість розвитку емоційної сфери. Учні повинні навчитися регулювати власний емоційний стан, розпізнавати і висловлювати власні емоції. Важливим також є здатність школярів отримувати задоволення і насолоду від власної творчої активності [14].

Психологи наголошують, що емоційна сфера дитини в цей період зазнає значних змін через зміну способу життя, оскільки дитина починає відвідувати школу. Основними джерелами емоційних переживань стають навчання, гра та соціальна взаємодія з однолітками й дорослими. Ці нові форми діяльності не тільки впливають на емоційні реакції дитини, але й стимулюють розвиток нових емоційних проявів, таких як почуття відповідальності, співпереживання, радість від успіху чи занепокоєння через невдачі [7, с. 12].

Л. Груша визначає емоційну культуру дітей молодшого шкільного віку як «особистісне утворення, яке виражається в осмисленості емоцій, спектрі переживань та стійкій орієнтації особистості на загальноприйняті способи їх вираження в індивідуальній життєдіяльності» [11, с. 410].

Системний аналіз науково-методичної літератури з даної проблеми дозволив розкрити сутність та зміст емоційної культури молодших школярів. Емоційну культуру ми розуміємо як здатність особистості усвідомлювати значущість емоцій у житті людини; аналізувати та осмислювати емоції, настрої, емоційні стани; а також необхідність керувати своїми емоціями та вчинками відповідно до моральних норм. Управління емоціями передбачає вміння обрати з широкого спектру можливих емоційних реакцій ту, яка допоможе ефективно працювати і взаємодіяти з іншими. Людина з розвиненою емоційною компетентністю здатна контролювати свої емоції, оцінювати ситуацію з різних точок зору, прогнозувати можливі варіанти емоційних реакцій і обирати оптимальний.

Василь Сухомлинський у своїх працях акцентував увагу на важливих аспектах виховання емоцій у дітей молодшого шкільного віку. Він стверджував, що [52, с. 11]:

- Емоційну культуру неможливо сформувати без постійного духовного спілкування між педагогом і дитиною, яке передбачає взаємне проникнення у світ думок, почуттів та переживань одне одного.

- Незамінним емоційним стимулом для розвитку думки є процес різнобічного пізнання дитиною навколишнього світу: «важливо, щоб джерелом думки і почуттів було пізнання явищ природи та її краси».
- Істина, яка узагальнює предмети та явища навколишнього світу, стає особистісним переконанням дітей лише за умови, що вона збагачена яскравими образами, які впливають на почуття.

Керуючись визначенням «емоційної культури» та психолого-педагогічними особливостями учнів молодшого шкільного віку, виділяють такі структурні компоненти емоційної культури молодших школярів: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний [35, с. 187]. На нашу думку, саме ці компоненти дозволяють найчіткіше дослідити процес і результат педагогічного впливу, спрямованого на формування емоційної культури молодших школярів.

- **Когнітивний компонент:** він характеризується наявністю знань про емоції, соціально прийнятні способи їх прояву, а також розумінням ролі емоцій у встановленні гармонійних стосунків з іншими людьми.
- **Мотиваційний компонент:** цей компонент відображає зацікавленість дітей емоційним аспектом життя, як своїм, так і інших людей, а також їх бажання орієнтуватися у своїх емоційних проявах з урахуванням моральних норм.
- **Діяльнісний компонент:** він характеризується здатністю учнів розуміти та точно виражати свої емоції й потреби, керувати своїми емоціями та впливати на емоції інших, а також проявляти соціально прийнятні емоційні реакції.

До критеріїв оцінки емоційної культури молодших школярів включено такі аспекти:

1. **Обсяг знань дитини про емоційний аспект життя людей.**

Показники: здатність правильно ідентифікувати та розрізняти емоції, розуміння способів їх прояву; здатність аналізувати ситуації, які викликають емоції; усвідомлення соціально прийнятних способів вираження емоцій та їхньої ролі у встановленні гармонійних взаємин з однолітками і дорослими.

2. Значущість, яку дитина надає емоціям.

Показники: інтерес до власної емоційної сфери, чутливість до емоцій інших людей, життєвих подій та явищ; прагнення узгоджувати свої емоції із соціально прийнятими нормами.

3. Відповідність емоційних проявів соціально прийнятним нормам.

Показники: адекватність емоційної експресії, відповідність емоцій конкретній ситуації; здатність уникати агресивних дій та вміння контролювати свої емоції.

Освіта, яка активно залучає емоційну сферу людини, значною мірою сприяє формуванню ціннісного ставлення до знань, світу та інших людей. Зокрема, вивчення природничої освітньої галузі в школі має потужний потенціал у формуванні емоційної культури молодших школярів. Виховання емоційної культури учнів початкової школи тісно пов'язане з формуванням у них цілісного уявлення про світ [16].

На сьогодні вирішення цього завдання неможливе без впровадження інтеграції як провідної концепції в освітній процес. Ідея інтеграції найбільш вдало реалізується через викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в закладах загальної середньої освіти.

Спираючись на матеріали наукових напрацювань, у контексті нашого дослідження ми визначаємо емоційну культуру молодших школярів як динамічне та інтегративне особистісне утворення. Воно сприяє усвідомленій реалізації соціально схвальної та адекватної емоційної поведінки, з метою покращення соціальної комунікації та взаємодії, де:

- ✓ Динамічне – таке, що активно функціонує, розвивається і змінюється з часом;
- ✓ Інтеграційне – (від лат. *integratio* — відбудова, поповнення, від *integer* – цілий) об'єднує частини в одне ціле, доповнюючи його окремими елементами;
- ✓ Особистісне утворення – таке, що є характерним для конкретного індивідуума;

- ✓ Свідома реалізація – застосування або використання з повним усвідомленням причин і наслідків власних дій.
- ✓ Соціально схвалювана – така, що отримує позитивну оцінку з боку суспільства як на макрорівні (велике соціальне середовище), так і на мікрорівні (близьке оточення);
- ✓ Адекватна – (від лат. *adaequatus* – прирівняний) відповідна очікуванням, правильна і така, що відповідає ситуації чи прогнозам;
- ✓ Оптимізація соціальної комунікації та взаємодії – (від лат. *optimus* – найкращий, *communicatio*, *communico* – роблю загальним, спілкуюсь) – досягнення найкращого результату у процесі спілкування та співпраці для забезпечення ефективної взаємодії.

Таким чином, молодший шкільний вік є періодом активного розвитку емоційної сфери дитини. У цей час формуються основи емоційної культури, які відіграють ключову роль у подальшому особистісному становленні дитини [18, с. 47]. Психолого-педагогічні аспекти розвитку емоційної культури у дітей цього віку включають кілька важливих напрямів.

1. Особливості емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку:

- ✓ У цей період відбувається інтенсивний розвиток емоційної сфери, який супроводжується появою здатності дітей до емоційної рефлексії, усвідомлення своїх емоцій та емоцій інших людей. Важливим новоутворенням є внутрішній план дій, що дозволяє дітям аналізувати свої емоції та прогнозувати наслідки своєї поведінки [27, с. 73].
- ✓ Молодші школярі починають усвідомлювати свої бажання та обов'язки, що створює умови для формування відповідальної поведінки і сприяє становленню емоційної культури.

2. Роль педагогів у розвитку емоційної культури:

- ✓ Учителі відіграють важливу роль у розвитку емоційної культури молодших школярів, адже саме вони створюють емоційно сприятливе середовище для

навчання та спілкування. Педагоги допомагають дітям навчитися розуміти та адекватно виражати свої емоції, працювати з емоційними станами.

- ✓ Під час педагогічного впливу важливо використовувати методи, які стимулюють розвиток емоційної сфери. Це може бути природне середовище, яке впливає на емоційну чутливість дитини.

3. Соціально-педагогічне середовище та емоційний розвиток:

- ✓ Психолого-педагогічний підхід передбачає врахування соціального контексту розвитку дитини. Взаємодія з однолітками, сім'єю та вчителями створює умови для емоційного розвитку. Важливо забезпечити комфортну атмосферу в класі, де дитина може вільно виражати свої почуття [55, с. 226].
- ✓ Створення атмосфери підтримки і розуміння, вільної від критики, сприяє розвитку емоційної чутливості і відповідальності за свої емоційні реакції.

4. Розвиток емоційної грамотності:

- ✓ Психолого-педагогічні дослідження підкреслюють важливість навчання дітей навичкам емоційної грамотності, що включає розуміння, ідентифікацію та регуляцію емоцій. Це допомагає дітям краще орієнтуватися у своїх емоціях, а також у поведінці оточуючих [30, с. 138].
- ✓ Педагогічна робота спрямована на розвиток емпатії, здатності до співчуття та розуміння почуттів інших. Ці навички є важливими для розвитку гармонійних стосунків з оточуючими.

5. Педагогічні методи розвитку емоційної культури:

- ✓ До ефективних методів розвитку емоційної культури належать рольові ігри, творчі завдання, дискусії та бесіди, спрямовані на обговорення емоційних переживань. Такі форми роботи допомагають дітям не лише розуміти емоції, але й активно застосовувати отримані знання у взаємодії з іншими [34, с. 185].
- ✓ Значну роль у педагогічному процесі відіграє спілкування з природою, яке впливає на емоційний розвиток через явища, об'єкти, процеси, предмети

навколишнього світу, тощо. Інтеграція природи у навчальний процес сприяє збагаченню емоційної сфери дітей.

6. Емоційна саморегуляція:

- ✓ Одним із важливих завдань у розвитку емоційної культури є навчання дітей емоційній саморегуляції, тобто здатності контролювати свої емоції у відповідних ситуаціях. Педагогічна підтримка сприяє формуванню навичок управління емоціями, що дозволяє дітям діяти відповідально та адекватно [38, с. 12].

Отже, розвиток емоційної культури у молодших школярів є комплексним процесом, що охоплює емоційну грамотність, емоційну чутливість та саморегуляцію. Психолого-педагогічний підхід забезпечує відповідні умови для гармонійного емоційного розвитку дитини, що сприяє її соціальній адаптації та особистісному зростанню.

1.3. Природнича освітня галузь як засіб розвитку емоційної культури молодших школярів

Однією з головних тенденцій реформування сучасної освіти в Україні є орієнтація на підвищення її якості, що спрямована на всебічний розвиток особистості та зростання рівня її освіченості. Ключовою метою освіти є формування інтелектуальних, емоційних, ділових та комунікативних навичок, які підготують дітей до активної взаємодії з навколишнім світом – природою, однолітками, дорослими. В умовах сучасної, динамічної та непередбачуваної соціально-політичної ситуації в країні, яка значно ускладнює виховний процес, особливо актуальною стає проблема емоційного виховання [10, с. 210]. Ця проблема виступає на передній план як основа гуманістичного виховання особистості.

Проблема емоційного виховання особистості завжди знаходиться в центрі уваги суспільства, а в умовах стрімких змін у різних сферах життя вона набуває ще більшої актуальності. Сучасні умови життя дітей фіксують небажані тенденції, зокрема збільшення кількості випадків депресивних станів, емоційної напруги, агресивності, нейротичних ускладнень розвитку, підвищеної емоційної чутливості та порушень у здатності до адекватного емоційного реагування на оточуючі обставини [56, с. 298].

Емоції не лише впливають на якість пізнавальних процесів у дітей, але й формують структуру їх особистості загалом. Вони дозволяють дитині виражати оцінне, особистісне ставлення до діяльності, яку вона виконує, підвищуючи або знижуючи рівень її залученості та впливу на цей процес.

Важливою складовою загальної освіти кожної людини є природнича освіта. Сьогодні вивчення природничої освітньої галузі не обмежується лише формуванням у дітей уявлень про природу та її компоненти. Зміст цього предмета складає система взаємопов'язаних понять, засвоєння яких вимагає спеціальної методичної підготовки від вчителя. Вивчення природничої освітньої галузі має на меті не тільки передати знання про природу, а й виховувати у дітей повагу до праці, людей праці, а також формувати певні трудові вміння та навички.

Природа має потужний вплив на почуття і розум дитини, сприяє розвитку її сприйняття та емоційності. Недостатній розвиток цих якостей психіки може призвести до штучного обмеження можливостей дитини, що формує людину, яка не здатна повноцінно відчувати і розуміти, а лише сліпо дотримується засвоєних правил поведінки [1, с. 8]. Процес становлення і розвиток людських потреб і ставлень залежить від емоційних переживань, які ґрунтуються на існуючих потребах, мотивах та ціннісному ставленні.

Класики західноєвропейської прогресивної педагогіки надавали великого значення природі як важливому чиннику виховання дітей. Я. Коменський вважав, що правильне виховання має здійснюватися відповідно до природних

можливостей дитини, а процес навчання повинен наслідувати природні закони, поступово розвиваючи її здібності. Він наголошував, що з раннього віку дітям необхідно надавати знання про природу, які є такими ж важливими для інтелектуального розвитку, як і знання мови або математики. За його поглядами, дитина має знайомитися з явищами природи, такими як дощ, сніг, а також знати основні види рослин і тварин, які оточують її в повсякденному житті. Це була одна з перших спроб у педагогіці окреслити базовий набір знань про природу для молодших школярів [8].

Я. Коменський вважав наочність «золотим правилом навчання», підкреслюючи важливість використання в освітньому процесі як реальних предметів, так і картин. Він бачив наочність ключовим інструментом для ефективного засвоєння знань. Ж.-Ж. Руссо, у свою чергу, був прихильником природного виховання, яке, на його думку, мало відповідати природним особливостям дітей та бути максимально наближеним до природи. Він переконливо стверджував, що перебування дітей на свіжому повітрі та в природному середовищі зміцнює їх фізичні можливості й позитивно впливає на формування тіла. Руссо також виступав проти виховання дітей у містах, вважаючи міське середовище шкідливим для їхнього здоров'я [8].

Ж. Руссо надавав великого значення іграм з природними матеріалами під час ознайомлення дітей з природою. Він вважав, що гілки дерев із плодами та листям, маківки з зернятами, солодковий корінь, який дитина може смоктати або жувати, будуть приносити дітям стільки ж задоволення, як і сучасні іграшки. Хоча його погляди на виховання дитини в природному середовищі були прогресивними, цінність цього підходу знижувалася через відмову Руссо від цілеспрямованого та систематичного навчання [8].

Подібно до Ж. Руссо, Й. Песталоцці також підкреслював важливість ознайомлення дітей із природою для накопичення чуттєвого досвіду, на основі якого розвиваються всі подальші поняття. Природа, на його думку, є тим

джерелом, яке допомагає розуму піднятися від неясних чуттєвих сприймань до чітких понять. Тому дитину потрібно з раннього віку знайомити з усією різноманітністю навколишньої природи. Песталоцці вважав, що єдиною справжньою основою для людського пізнання є сприйняття природи, а весь запас знань, які людина здобуває за допомогою відчуттів, є результатом уважного ставлення до природи. Глибина знання про об'єкт залежить від того, наскільки багато відчуттів бере участь у його дослідженні [8].

Послідовним прихильником виховання дітей у природному середовищі був видатний німецький педагог Фрідріх Фребель. Він вважав природу невичерпним джерелом для інтелектуального, емоційного та морального виховання. Догляд за рослинами і тваринами, а також вплив на природу сприяють формуванню духу, пізнанню світу дитиною, розвитку її характеру і почуттів, а також є джерелом для внутрішнього морального вдосконалення. Фребель наголошував на важливості раннього залучення дітей до праці, оскільки вважав, що людина має бути підготовлена до сумлінної та продуктивної діяльності в майбутньому. Враження від взаємодії з природою повинні відображатися у дитячих іграх. Він розробив систему рухливих ігор, заснованих на наслідуванні явищ природи та тварин (ігри «Метелик», «Квіти», «Лисиця ходить навколо», «Кіт і миші»), які супроводжувалися піснями. Особливо цікавими є його рекомендації щодо організації свят на природі, таких як «Свято першої квітки» або «Свято колоска» [8].

У педагогічній спадщині Марії Монтессорі значну увагу було приділено природі як засобу для інтелектуального, морального розвитку та зміцнення фізичних сил дитини. Монтессорі підкреслювала, що природа, особливо в дитячому віці, необхідна для гармонійного розвитку розуму і тіла, адже людина є частиною природи. Найефективніший спосіб зміцнити дитину, на її думку, – це організувати її безпосереднє спілкування з природним світом. Для психічного розвитку дитини важливо збагатити її враження від природи, а ключовими

засобами для цього є організація праці на землі, вирощування рослин і тварин, а також спостереження за природними явищами [67, с. 150].

М. Монтессорі підкреслювала, що ніщо так не сприяє розвитку почуття зв'язку з природою, як піклування про живі істоти. Догляд за тваринами і рослинами не лише розвиває в дітей спостережливість, але й формує в них відповідальність за життя інших живих істот. Особливу увагу педагог приділяла вихованню в учнів відповідальності за збереження навколишнього середовища, підкреслюючи важливість природи як ключового елемента існування людини [67, с. 150].

Водночас Монтессорі наголошувала на важливості удосконалення матеріальної бази загальноосвітніх закладів. Якісне навчальне устаткування стає невід'ємною частиною освітнього процесу, а робота з ним – джерелом нових знань і важливим засобом для засвоєння, узагальнення та закріплення навчального матеріалу [67, с. 151].

В.В. Маршицька наголошує на важливості емоційної сфери в процесі формування ціннісно-емоційного ставлення до природи, однак не акцентує увагу на ціннісному аспекті самої природи. Автор зосереджується на діяльнісному компоненті, не враховуючи суб'єктивне сприйняття і пізнання природи [36, с. 31].

Таким чином, у наведених визначеннях аналізуються окремі складові поняття, проте не відображається цілісне уявлення про емоційний аспект природи. Це ускладнює формування комплексного підходу до розуміння ціннісного ставлення до природи, яке є важливою передумовою розвитку емоційної культури особистості.

К.Д. Шевчук розглядає ціннісне ставлення до природи розглядається як емоційно забарвлене усвідомлення особистістю своїх потреб у взаємодії з об'єктами та явищами навколишнього світу. Це ставлення виступає важливим чинником, що впливає на поведінку людини. У структурі особистості ціннісне

ставлення до природного середовища виступає свідомим компонентом, який сприяє активному й творчому освоєнню світу [71, с. 217].

Діти молодшого шкільного віку мають природну здатність до самостійного спілкування з природою. Їхня емоційна чутливість, що сприяє розвитку моральних почуттів, новоутворення у вигляді усвідомлених мотивів, які здатні керувати безпосередніми бажаннями, а також поява етичних уявлень – усе це робить цей вік особливо сприятливим (сенситивним) для розвитку особистості.

Ознайомлення дітей з природою стає фундаментом для формування знань про морально-етичні норми і правила, які надалі виступають основними регуляторами їхньої поведінки. Внутрішня система відносин, що стає основою особистості, виникає лише в культурному контексті [32, с. 14].

Основними умовами розвитку емоційної культури засобами природи:

- Забезпечення позитивних емоційних переживань у світі природи;
- Усвідомлення її значення для задоволення особистих потреб;
- Формування внутрішніх мотивів для збереження навколишнього середовища;
- Визнання самоцінності природних об'єктів і гуманістичної, творчої взаємодії з ними.

Ціннісне ставлення до природи розвивається через усвідомлення дитиною її ролі в задоволенні як особистих, так і суспільних інтересів та потреб, спрямовуючи особистість на гармонійну взаємодію з природою [49, с. 29].

Розвиток ціннісного ставлення до природи тісно пов'язаний з емоційною сферою особистості та здійснюється через діяльнісну, ціннісно орієнтовану форму, виражену в переживаннях, смислотворчості та саморозвитку. Формування ціннісного ставлення до природи передбачає розвиток емоційного зв'язку молодших школярів з природою, базованого на гуманістичному підході, де природа та людина розглядаються як рівноправні партнери у взаємодії.

Природнича освітня галузь відіграє значну роль у формуванні емоційної культури молодших школярів, оскільки безпосередньо пов'язана з емоційними

переживаннями, які виникають під час пізнання і взаємодії з навколишнім світом. Освоєння природничих знань розвиває в учнів початкових класів почуття краси та гармонії, розуміння закономірностей природи, а також морально-етичне ставлення до довкілля. Такий досвід закладає основи для розвитку їх емоційної чутливості, здатності співпереживати та проявляти емпатію [41, с. 40].

Вивчення природничих наук створює сприятливі умови для формування у молодших школярів емоційної чутливості та позитивного емоційного сприйняття навколишнього світу. Природничий матеріал (життя рослин, тварин, екосистем, зміна пір року) може бути представлений на уроках через спостереження, дослідження, участь у проєктах і експериментах, що викликає у дітей емоційний відгук. Взаємодія з природою формує у дітей почуття відповідальності за збереження довкілля, розвиває екологічну свідомість, що є важливою складовою емоційної культури [60, с. 93].

Природнича освітня галузь сприяє формуванню в учнів початкової школи почуття емпатії та відповідальності. Догляд за живими істотами (наприклад, вирощування рослин, участь у шкільних екологічних акціях) дає змогу дітям відчувати радість від взаємодії з природою, формуючи в них позитивні емоції. Водночас це сприяє розвитку відповідальності та усвідомленню важливості збереження навколишнього світу. Такі дії не лише виховують емпатію до живих істот, а й сприяють розвитку почуття співчуття та турботи про інших.

Активності, пов'язані з природничими дослідженнями, створюють можливість для розвитку емоційного інтелекту, оскільки залучають дітей до ситуацій, де вони можуть виявляти свої емоції, обговорювати їх і відчувати підтримку в груповій діяльності. Наприклад, участь у наукових експериментах, походах, екскурсіях до природних парків сприяє розвитку емоційної відкритості. Діти діляться своїми враженнями, навчаються розуміти емоції інших і виражати свої власні почуття у взаємодії з навколишнім середовищем [17].

Природнича освіта формує моральні орієнтири в дітей, зокрема, через усвідомлення відповідальності за збереження природи. Учні початкової школи через практичну діяльність (експерименти, дослідження) вчаться дбайливого ставлення до навколишнього світу, відчують важливість кожного природного елемента. Таке навчання сприяє не лише інтелектуальному розвитку, але й моральному формуванню, допомагаючи дітям зрозуміти, що їхні дії мають наслідки, і що вони можуть бути відповідальними за свій внесок у збереження природи.

Природа є джерелом естетичних емоцій, які впливають на внутрішній світ дитини. Споглядання краси природи в процесі вивчення природничої освітньої галузі (наприклад, вивчення квітучих рослин, дослідження барв осіннього лісу, спостереження за зміною пір року) викликає в учнів початкової школи глибокі естетичні переживання. Ці емоції збагачують їхній духовний світ і сприяють формуванню високих морально-етичних ідеалів [63, с. 62].

Важливим фактором успішного розвитку емоційної культури є позиція вчителя, який створює атмосферу довіри, підтримки та інтересу до природи. Педагог допомагає дітям не тільки пізнавати природний світ, але й формує в них уміння виявляти свої почуття, адекватно реагувати на емоції інших, розуміти і відчувати себе частиною екосистеми. Вчитель моделює ситуації, в яких учні вчаться аналізувати свої почуття та ставити їх у контекст моральних і природничих норм.

Отже, природнича освітня галузь є потужним засобом розвитку емоційної культури молодших школярів. Через пізнання природи, активну взаємодію з навколишнім середовищем, участь у природоохоронних заходах учні вчаться емоційної чутливості, відповідальності, емпатії, що формує в них високі моральні якості та готовність до відповідального ставлення до довкілля.

Висновки до першого розділу

У результаті проведеного аналізу теоретичних підходів до формування емоційної культури молодших школярів у процесі вивчення природничої освітньої галузі було сформульовано кілька важливих висновків:

Узагальнюючи аналіз поняття та значення емоційної культури в розвитку особистості дитини, можна зробити висновок, що емоційна культура є складним і багатогранним особистісним утворенням, яке інтегрує знання про емоції, навички управління ними та здатність до конструктивної взаємодії з оточуючими на основі моральних норм. Вона відіграє ключову роль у формуванні гармонійної та морально зрілої особистості, впливаючи на здатність дитини сприймати, аналізувати і виражати свої емоції. Крім того, емоційна культура сприяє розвитку емпатії, рефлексії та самоконтролю, що є важливими складовими соціальної адаптації та успішної міжособистісної взаємодії.

У молодшому шкільному віці емоційна сфера дітей активно розвивається, тому важливо створити сприятливі умови для цього процесу в рамках освітнього середовища. Важливим аспектом є формування у дітей уміння не лише розпізнавати власні емоції, але й регулювати їх у відповідності до соціально прийнятих норм.

Психолого-педагогічні підходи до розвитку емоційної культури базуються на комплексному підході, що враховує індивідуальні особливості кожної дитини, її емоційний досвід та здатність до рефлексії. Особливу увагу слід приділяти розвитку емпатії, співпереживання та вмінню висловлювати емоції в конструктивний спосіб.

Природнича освітня галузь має великий потенціал для розвитку емоційної культури молодших школярів. Спілкування з природою, вивчення її законів і явищ сприяє формуванню естетичного та емоційного ставлення до світу. У дітей зростає почуття відповідальності, емоційної чутливості до природи та розуміння важливості збереження навколишнього середовища.

Використання природничих знань для виховання емоційної культури дозволяє поєднувати когнітивні та емоційні аспекти навчання. Діти отримують можливість не лише здобувати нові знання про природу, але й активно відчувати емоційний зв'язок з навколишнім світом, що стимулює їхню рефлексію, емоційну регуляцію та соціальну адаптацію.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

2.1. Аналіз стану сформованості емоційної культури учнів початкових класів

Вивчення емоційної культури молодших школярів є важливим аспектом педагогічної діяльності, оскільки вона впливає на загальний розвиток особистості та її здатність до ефективної соціальної взаємодії [68, с. 57]. У цьому контексті наступним нашим завданням є проаналізувати, стан сформованості емоційної культури у молодших школярів.

Діагностування сформованості емоційної культури включало оцінку їхньої здатності повноцінно сприймати, розрізняти та аналізувати емоції, настрої, емоційні стани оточуючих. Ми досліджували їхнє розуміння моральних норм та правил поведінки, особливо стосовно прояву емоцій соціально прийнятними способами, а також рівень усвідомлення важливості цих норм. Оцінювали бажання дітей узгоджувати свої дії з суспільними правилами, здатність розуміти адекватність або неадекватність емоційного реагування, та їхню здатність самотійно, без втручання дорослих, регулювати власну поведінку, стримувати негативні емоції, такі як роздратування чи незадоволення.

Констатувальне дослідження здійснювалося на базі Бобовецького НВК Сторожинецької сільської ради. Респондентами виступали учні початкових класів у кількості 64 осіб.

Методика, яку було використано на цьому етапі дослідження, була комплексною, відповідала завданням дослідження і включала методи, які враховували вік дітей. До методів належали педагогічне спостереження за дітьми в різних видах діяльності й спілкуванні, письмові опитування, бесіди та моделювання експериментальних проблемних ситуацій із дітьми.

До методики дослідження увійшли як запозичені у інших авторів методи, так і адаптовані до вікових особливостей дітей 6-10 років, зокрема:

- Методика вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинках, а також визначення емоцій за фотографіями.
- Педагогічне спостереження і бесіди з дітьми.
- Вивчення розуміння дітьми емоцій, які переживають інші люди, а також усвідомлення власних емоцій за допомогою методики вивчення емоційних реакцій на змішані зображення
- Методика «сюжетних картинок» [33].

Під час дослідження з'ясовувалося, як діти 6-10 років виражають свої емоційні стани, настрої, переживання та чи здатні вони сприймати й правильно ідентифікувати емоції оточуючих за їхньою емоційною експресією. Окрему увагу приділяли їхнім уявленням про загальнолюдські цінності, моральні норми та правила поведінки, схвалювані в суспільстві, а також розумінню сутності цих норм [69, с. 40].

Використовуючи різні методи дослідження, було встановлено наявність у молодших школярів інтересу до емоційного світу – власних почуттів і переживань, а також почуттів інших людей. Було виявлено їхню емоційну сприйнятливність щодо оточуючих людей, явищ природи та подій у житті. Крім того, особлива увага приділялася виявленню здатності дітей аналізувати емоціогенні ситуації, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та співвідносити свої емоційні реакції з прийнятими у суспільстві нормами поведінки.

Під час спостереження за емоційною експресією дітей основний акцент робився на вивчення індивідуальних особливостей емоційного реагування, визначення ситуацій, які є для них емоціогенними, та спостереження за тим, як дитина поводить себе під час різних видів діяльності (пізнавальної, ігрової та

інших). Було встановлено, які емоції діти найчастіше проявляють та як вони реагують у стресових ситуаціях у порівнянні зі звичайними обставинами.

Застосування методу письмового опитування дозволило доповнити результати спостереження, з'ясувавши уявлення та знання дітей про базові емоції, способи їх прояву, причини виникнення та наслідки емоційних реакцій. Цей метод дав можливість отримати інформацію про рівень обізнаності дітей 6-10 років щодо правил соціально схвалюваної поведінки та прояву емоцій. Письмове опитування також дало змогу з'ясувати глибину розуміння дітьми моральних норм, їхнє ставлення до людей, які дотримуються цих норм у своїй поведінці.

Метод бесіди уточнив дані, отримані іншими методами, і дозволив більш детально дослідити уявлення вихованців про емоційний аспект життя людини. З його допомогою було виявлено їхню здатність чітко пояснювати зміст правил поведінки, які є схвалюваними або несхвалюваними в суспільстві.

Одним із важливих завдань дослідження стало з'ясування, наскільки діти усвідомлюють необхідність орієнтуватися на моральні норми у власній поведінці та розуміють важливість дотримання цих правил у повсякденному житті. Виходячи з відповідей учнів, було встановлено рівень їхнього розуміння сутності категорії «емоційна культура» і того, як вони пов'язують її з поняттями «культура» та «культурна людина».

Загалом було проведено чотири бесіди з дітьми, кожна з яких включала блок запитань. Це дало можливість більш глибоко диференціювати й аналізувати відповіді молодших школярів, що сприяло точнішому розумінню їхніх уявлень про емоції та моральні норми.

Зміст бесіди 1 був спрямований на визначення значущості емоцій у повсякденному житті дитини. Запитання стосувалися того, як діти оцінюють свої емоції та переживання, наскільки вони важливі для них і як впливають на їхню поведінку. Бесіда 2 включала блок запитань, які допомогли з'ясувати ставлення

молодших школярів до емоційного аспекту життя людини загалом. Мета полягала у виявленні їхніх думок про важливість емоцій для інших людей, зокрема однолітків, учителів та батьків. Запитання бесіди 3 були сформульовані для виявлення у дітей розуміння таких категорій, як моральні норми та правила поведінки. Особлива увага приділялася здатності учнів розпізнавати нормовідповідні способи емоційного реагування, оцінювати правильність емоційних проявів у різних ситуаціях. Блок запитань бесіди 4 був розроблений для визначення інтересу дітей 6-10 років до емоційного аспекту життя інших людей, а також здатності емпатії. Метою було виявити, наскільки учні зацікавлені в розумінні емоційних станів оточуючих і чи намагаються вони допомогти в ситуаціях емоційного дискомфорту.

Моделювання трьох ситуацій допомогло краще зрозуміти емоційні реакції та поведінку дітей в умовах, що максимально наближені до реальних життєвих ситуацій. Спостереження здійснювалося за тим, як школярі розпізнають емоції інших людей, як реагують на емоційно напружені ситуації та як взаємодіють з однолітками, вчителями або батьками.

Перша експериментальна ситуація «демонструємо емоції» включала завдання на демонстрацію емоційних реакцій. Дітям пропонували зобразити різні емоції, такі як «радість», «сум», «страх», «гнів», «подив», «огиду», а також аналізувати емоційні стани людей на фотографіях і сюжетних картинках. Це допомогло визначити здатність дітей правильно інтерпретувати емоції та розуміти їхні прояви.

Друга експериментальна ситуація «уявна зустріч» передбачала пошук шляхів вирішення проблемної ситуації. Учням пропонувалося уявити, що вони стали свідками того, як дитина загубилася на вулиці без супроводу матері. Запитання після опису ситуації спрямовувалися на виявлення емоційної реакції дитини на ситуацію та оцінку того, як би досліджувані реагували на це та якими були б їхні дії для вирішення проблеми.

Третьою експериментальною ситуацією, яка отримала назву «будинок», було поставлено мету визначити сформованість у дітей молодшого шкільного віку таких умінь, як адекватне емоційне реагування на зауваження іншої людини, прогнозування результатів власного емоційного реагування та здатність регулювати свою поведінку. Завданням для учасників було створити малюнок на тему «будинок», причому не уточнювались ні розмір, ні тип, ні колір будівлі, що надало дітям повну свободу творчого самовираження. Тривалість виконання завдання була необмеженою, однак дітей про це заздалегідь не повідомляли, щоб дослідити їх реакції на умови та процес виконання.

Методика констатувального експерименту була розроблена з урахуванням вікових особливостей дітей. Зокрема, у віці 6-7 років діти ще не здатні чітко диференціювати деякі емоції, такі як «страх» і «подив». Це було враховано під час підготовки та проведення виховної роботи, що дало змогу більш точно інтерпретувати результати експерименту.

Обробка результатів експерименту здійснювалась з використанням методів математичної статистики, що дало можливість отримати об'єктивні й точні дані. Результати свідчать, що діти молодшого шкільного віку здатні сприймати й диференціювати базові емоції, правильно їх називати та встановлювати зв'язки між поведінкою і можливими наслідками, спираючись на свій власний досвід.

Проте були зафіксовані випадки некоректного визначення базових емоцій, їх невірної диференціації, а також труднощі у визначенні відмінностей в експресії. Діти іноді не могли точно вербалізувати емоційний стан, встановити причинно-наслідкові зв'язки або спрогнозувати наслідки своєї поведінки. Виявляючи емоцію, вони не завжди були здатні пояснити, що саме її викликало, та чітко висловити свої думки. Водночас, позитивним є той факт, що діти виявляли інтерес до емоційного життя інших людей та мали прагнення до самопізнання власної емоційної сфери, що є важливою передумовою для подальшого розвитку емоційної культури.

Спостереження, як вже зазначалося, проводилось як під час уроків, так і у позаурочний час. В процесі цього спостереження ми фіксували такі аспекти, як частота агресивних проявів, здатність до саморегуляції поведінки, її варіативність (постійно, час від часу або завжди), а також зусилля, які дитина докладала до регуляції своєї поведінки (легко, з невеликими зусиллями або важко, з великими витратами енергії). В ході спостереження стало очевидно, що не всі діти виявляли здатність виражати емоції соціально прийнятними способами. Для деяких з них це було доволі складним завданням, яке вимагало значних зусиль, особливо наприкінці дня, коли накопичувалася втома. Часто неконтрольовані емоційні реакції були наслідком розбіжностей у поглядах з однолітками або друзями. Така поведінка проявлялася у раптових емоційних вибухах, різких рухах, спілкуванні на підвищених тонах, що перетворювалося на крик, а також використанні образливих слів, порівнянь та фізичної сили.

Метод письмового опитування надав можливість детальніше проаналізувати рівень розуміння дітьми 6-10 років сутності емоцій. На перше запитання: «Які емоції ти знаєш?» не всі учасники змогли дати коректні відповіді. Деякі діти демонстрували труднощі у визначенні поняття «емоція». Більшість опитаних орієнтувалися на базові емоції, такі як «радість», «сум», «страх», «гнів», «подив», «огида». Відповіді були простими: «Людина буває сумна або весела», «Мені буває страшно, а іноді я гніваюся». Це свідчить про загальне уявлення дітей про емоції, хоча вони не завжди могли розкрити їхню глибину чи складність.

Цікавим спостереженням стало те, що деякі діти не лише назвали базові емоції, але й поділили їх на «позитивні» (радість, подив) та «негативні» (страх, гнів). Це свідчить про початкові спроби дітей осмислювати емоції в контексті їхнього впливу на людину. Водночас, були й ті учні, які не мали сформованого уявлення про емоції як явище. В їхніх відповідях замість назви емоцій фігурували особисті якості людей, такі як «добрий чоловік», «скупий», «жорстока людина».

Це вказує на необхідність подальшого розвитку уявлень дітей про емоційну сферу.

Таким чином, результати письмового опитування показали, що розуміння емоцій у молодших школярів є на різних етапах розвитку. Деякі діти вже можуть диференціювати емоції та усвідомлюють їхній вплив на поведінку, тоді як інші потребують додаткового роз'яснення і навчання для кращого розуміння емоційного світу.

Метод письмового опитування дозволив уточнити знання дітей про способи вираження емоцій. На запитання: «Як саме людина може показати свої переживання іншим?» було запропоновано кілька варіантів відповідей: «виразом обличчя», «жестами», «словами», «поведінкою», «всіма перерахованими способами», «не знаю». Деякі діти обирали лише окремі способи, наприклад, «вираз обличчя», «слова» або «поведінка», тоді як інші давали повну відповідь, перераховуючи всі можливі способи вираження емоцій: «Всі способи разом», «вираз обличчя, жести, рухи, слова і поведінка одночасно». Деякі діти вагалися з відповіддю або обирали варіанти: «не знаю», «це складне запитання», «не можу відповісти». Інші діти зупинялися на 1-2 варіантах і відкидали решту, навіть не задумуючись над їхньою правомірністю.

Під час опитування дитині показувалася картка із зображенням емоції «страх», і ставилося запитання: «Коли і чому, за яких обставин у дитини або дорослої людини може бути такий вираз обличчя?». Відповіді виглядали наступним чином: «Дитина побачила щось страшне», «дитину налякали звірі», причому найчастіше діти згадували бездомних собак або пацюків. Також припущення були такими: «Дитина у розпачі», «вона зустріла погану людину», «вона боїться покарання за щось погане, що зробила», «залишилася сама», «ніхто її не любить, всі покинули», «дитина чує страшні звуки, це чийсь кроки, до неї наближається щось страшне».

Запитання кожної бесіди взаємно доповнювали одне одного, що дозволило уточнити деякі моменти, спростити збір інформації та зробити узагальнення. Зміст першого блоку запитань був спрямований на з'ясування важливості емоцій в особистому житті дитини.

На запитання «Які емоції ти найчастіше відчуваєш?» діти надали досить різноманітні відповіді, згадуючи базові емоції: «радість», «сум», «гнів», «страх», «подив», «огиду». Жодна дитина не відповіла «не знаю». Найчастіше школярі 6-10 років називали радість, подив і страх. Деякі діти одразу намагалися пояснити причини виникнення емоцій, зокрема страху, який вони пов'язували з небезпекою, тривалим перебуванням на самоті, темрявою, агресивною поведінкою тварин, загрозою для життя близьких, їхнім здоров'ям (страх, що мама, тато чи інші члени родини можуть захворіти або померти, залишивши їх).

Діти 6-7 років додавали до цього страх негативної оцінки своїх дій з боку дорослих або поведінку старших учнів, які можуть їх образити, глузувати чи застосувати силу. Водночас, під час бесіди діти 9-10 років зауважували, що проявляти страх перед іншими – «погано», пояснюючи це тим, що вони вже не маленькі, а дорослі і повинні нічого не боятися.

На запитання «Як ти проявляєш радість?» діти відповідали по-різному: «ніяк, соромлюся проявляти свої емоції»; «посміхаюся, озвучую те, що відчуваю, підстрибую, плескаю в долоні»; «бурхливо: тупочу ногами, кричу, обіймаю інших»; «не знаю». Більшість відповідей свідчили про адекватне емоційне реагування, однак деякі діти вважали прийнятними такі прояви радості: «міцно обіймаю (друга) Колю або Сашка, чи Настю (однокласника)», «кричу на весь клас», «схоплю перший-ліпший предмет і вдарю ним об щось так, щоб задзвеніло», «тупочу ногами», «лізу на парту й кричу, а потім падаю з неї голосно, щоб всі почули».

Варто зауважити, що діти, які давали такі відповіді, насправді поводитися так і в реальному житті, що було підтверджено спостереженням. Вони не

звертали уваги на те, чи їхні дії спостерігають дорослі. Ці діти не усвідомлювали руйнівного характеру своїх дій і вважали таку поведінку прийнятною, будучи здивованими іншим ставленням однолітків та дорослих.

На запитання «Чи потрібні тобі емоції в житті? Навіщо? Для чого?» деякі діти почувалися розгублено, оскільки не могли однозначно визначити своє ставлення до цього питання. Вони вагалися, чи добре проявляти емоції, чи це може бути негативним. З одного боку, діти розуміли, що радість, усмішка та подив приносять позитивні відчуття й виглядають природно. З іншого боку, вони визнали, що досить часто відчують гнів, роздратування, страх або огиду, і ці емоції не подобаються оточуючим, не схвалюються дорослими.

Деякі діти дійшли висновку, що варто проявляти лише позитивні емоції, тоді як негативні емоції вони вважали шкідливими й навіть непотрібними для людини. Вони міркували про те, що варто позбутися страху й гніву, виключити їх із життя.

Загалом молодші школярі у віці 6-10 років не могли однозначно визначитися з відповідями. Діти 6-7 років переважно відповідали: «Якщо емоції хороші, то вони потрібні, а погані – ні», «Це мені не потрібно, людина не має злитися й гніватися», «Злі люди мають такі емоції, а я – ні, бо я хороший».

Для дослідження ставлення дітей до емоційного аспекту життя було запропоновано блок запитань у другій бесіді. Перше запитання: «Як ти думаєш, твоя істерика або крик (бурхлива емоційна реакція) на події ображає іншу людину (маму, тата, бабусю, друга)?» Діти відповідали по-різному: «так», «ні», «не знаю», «не звертав на це уваги». Деякі школярі виказували здивування, оскільки раніше не замислювалися про такі речі.

Наступне запитання: «Чи важливо взагалі замислюватися над тим, що твоя бурхлива реакція може образити інших?» дозволило уточнити отримані раніше дані. Це допомогло з'ясувати, що молодші школярі вважають прийнятним у своїй поведінці, чи усвідомлюють взаємозв'язок між проявами емоцій і реакцією інших

людей, а також наскільки вони розуміють необхідність орієнтуватися на моральні норми у своїх діях.

Блок запитань другої бесіди завершувався питанням: «Чи необхідно стримувати себе (свої емоції)? Коли? За яких обставин?» Відповіді дітей розкривали їхні міркування про емоції, модальність емоційних реакцій, їх наслідки, а також про емоційну саморегуляцію та врівноваженість. Деякі діти у віці 6-10 років чітко розуміли необхідність стримування негативних емоцій та уникання агресії. Інші, навпаки, не повністю усвідомлювали важливість контролю емоцій або їхні уявлення про це були неповними. Серед відповідей були такі, які свідчили про невміння або небажання контролювати емоції, а також про нерозуміння, чому це може бути важливим. Діти пояснювали це так: «Не варто стримувати себе, бо всім не догодиш», «Мені байдуже, я з ним не дружу».

Блок запитань третьої бесіди дозволив з'ясувати розуміння дітьми поняття «культурна людина» та їхню обізнаність з моральними нормами й соціально прийнятними способами прояву емоцій. Першим питанням бесіди було: «Що означає бути культурним?» Відповіді дітей були різними, але свідчили про труднощі у чіткому визначенні поняття «культурний» або «культурна людина». Діти відповідали: «Культурна людина – це та, яка охайна, чиста, добре поводить за столом», «Не ображає мене, не б'ється», «Не каже поганих слів», «Це така дитина, яка добре вчиться, слухає вчителя і її хвалять».

Під час опитування з'ясувалося, що більшість дітей молодшого шкільного віку асоціювали «бути культурним» з охайністю, розумністю, слухняністю та спокоєм. Лише деякі діти пов'язували це поняття з емоційним аспектом, наприклад: «Культурна людина не кричить на інших», «Стримує себе, навіть коли гнівається», «Не ображає і не підвищує голосу, коли незадоволена». Відповіді типу «культурний – це той, хто спокійний, не злий і не агресивний до інших» були менш поширеними.

Запитання «Ти культурна людина?» допомогло зрозуміти ставлення дитини до себе і свого «Я», а також її здатність критично оцінювати свої вчинки. Відповіді на це питання, а також пояснення, чому дитина вважає себе культурною або некультурною, дозволили виявити, наскільки школярі пов'язують поняття «культурна людина» з моральними нормами, адекватними емоційними реакціями та відповідною поведінкою.

Метод бесіди дозволив отримати важливі дані щодо знань дітей про наслідки їхньої поведінки. Обговорення відповідей на питання «Що відчуває людина (дитина), по відношенню до якої ти поводишся культурно (або некультурно)?» показало, що діти можуть пов'язати емоції з життєвими подіями, передбачити наслідки своїх дій та прогнозувати емоційні реакції інших. Деякі відповіді дітей підтверджують це: «Коли поводишся культурно, іншому це приємно», «Людина радіє, коли я поведжуся культурно». З іншого боку, щодо некультурної поведінки діти зазначали: «Якщо я некультурний, іншому це неприємно, він може образитися», «Мій друг може уникати мене, ображатися або навіть розсердитися», «Коли я грубий, інша людина також може стати грубою або засмутитися і плакати».

На питання «Які діти тобі приємні, неприємні або байдужі, і чому?» діти відповідали так: «Приємний той, хто чемний, добрий, уважний», «Людина, яка не ображає, не сердиться», «Мені приємний той, з ким весело спілкуватися або гуляти». Стосовно неприємних дітей досліджувані зазначали: «Злий, грубий, жорстокий», «Той, хто кричить і б'ється», «Такий, хто не слухає вчителя». Окремі відповіді були цікавими, наприклад: «Не знаю чому, але він неприємний», «Неприємний, бо його не люблять у класі», або «Неприємний, бо вчителька його весь час сварить, він погано вчиться».

Блок запитань у бесіді 4 був спрямований на виявлення інтересу дітей до емоційної сфери оточуючих. Питання «Чи помітив ти, хто із дітей прийшов до школи у гарному або поганому настрої?» та «Як ти вважаєш, чому це сталося?»

виявилися складними для дітей. Багатьом було важко згадати настрій свого друга або однокласника зранку, особливо дітям 6-7 років, які ще адаптуються до нових соціальних умов. Деякі з них відповіли: «Я так забігався, що не помітив», «Не пам'ятаю». Інші не вважали це важливим: «Хіба це має значення?», «Не звернув уваги, це неважливо».

Крім того, у дослідженні була використана методика вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинках. Дітям 6-10 років пропонувалися зображення, за якими вони мали за виразами обличчя, жестами, позами та рухами визначити емоційний стан героїв. Окрім цього, їм були надані фотографії для аналізу, на яких вони також мали ідентифікувати емоції людей.

Загалом, ці завдання не викликали значних труднощів: більшість дітей без проблем розпізнавали емоції «радість», «сум» та «гнів». Однак, молодші школярі віком 6-7 років мали складнощі з визначенням емоцій «подиву» та «страху». Їхні реакції під час перегляду зображень, зокрема розгублені вирази обличчя, запитання та повторні перепитування, вказували на невпевненість або часті помилки під час відповідей.

Під час моделювання експериментальних ситуацій спостерігалася різна поведінка дітей. Деякі з них відчували дискомфорт, нервували й відкрито демонстрували свої переживання, тоді як інші намагалися приховати незадоволення, роздратування або відчай. Деякі учасники експерименту намагалися відволікти увагу дослідника, змінюючи тему розмови або переключаючи фокус на щось інше, наприклад, свою зовнішність чи речі, або на поведінку сусіда. Інші діти, хоч і з певними зусиллями, мовчки виконували завдання, не виказуючи своїх почуттів. Однак деякі досліджувані втрачали контроль над емоціями: у пориві гніву вони кричали, тупали ногами, кидали предмети, рвали свої малюнки й виявляли агресію до оточуючих. Незважаючи на свою неконтрольовану поведінку, такі діти не усвідомлювали протиріччя між

своїми діями та загальноприйнятими нормами, вважаючи свою емоційну реакцію цілком виправданою і прийнятною.

Методи, застосовані у роботі з дітьми молодшого шкільного віку, гармонійно доповнювали один одного, що дозволило більш глибоко з'ясувати рівень обізнаності дітей стосовно емоційного аспекту життя, їхнє розуміння моральних норм і правил поведінки, а також відповідність цих уявлень реальній поведінці. В результаті було виявлено характерні риси поведінки кожної дитини та особливості її емоційного реагування.

Під час спостереження та моделювання експериментальних ситуацій було встановлено, що більшість дітей віком 6-10 років (близько 80%) спроможні сприймати та розпізнавати емоційні стани людей на основі їхньої емоційної експресії. Діти вірно ідентифікували такі емоції, як «радість», «сум» і «гнів». Ці результати збігаються з дослідженнями Е. Шовкомуд, яка зазначала, що 98% молодших школярів можуть легко визначати емоційний стан інших людей за їхньою експресією здатність встановлювати зв'язки між причинами емоцій і реакціями, а також розуміння наслідків власної поведінки виявилася менш сформованою.

Аналіз отриманих результатів дав змогу визначити рівень сформованості кожного зі структурних компонентів емоційної культури: когнітивного, ціннісного та діяльнісного.

Сформованість когнітивного компоненту оцінювалася за глибиною розуміння основних понять, точністю засвоєних знань і впевненістю дитини у своїх відповідях. До уваги бралися повнота й точність відповідей, чіткість формулювань, здатність дитини апелювати до свого життєвого і емоційного досвіду, а також доцільність і структурованість відповідей.

Сформованість ціннісного компоненту емоційної культури визначалась через осмислення дитиною власних переживань, прояв інтересу до емоційного аспекту життя, зацікавленість емоціями інших людей та подіями навколишнього

світу. Важливими критеріями були прагнення встановлювати емоційний контакт, здатність орієнтуватися на моральні норми, а також намагання дотримуватися правил поведінки у різних життєвих ситуаціях.

Визначення сформованості діяльнісного компоненту відбувалось через оцінку рівня вмінь дитини адекватно реагувати на різні ситуації, діяти відповідно до моральних норм і керуватись загальноприйнятими правилами поведінки в суспільстві. При цьому зверталася увага на такі аспекти, як:

- **Адекватність емоційного реагування** – наскільки емоційна реакція дитини відповідає ситуації або обставинам.
- **Доречність та домірність емоційних проявів** – наскільки прояв емоцій узгоджується з соціальною ситуацією.
- **Здатність варіювати поведінку** – чи може дитина змінювати свою поведінку залежно від контексту.
- **Прояв ініціативи у дотриманні правил поведінки** – чи дотримується дитина правил самостійно або за вимогою дорослих.
- **Підпорядкованість дій власній волі або вимогам дорослого** – чи керується дитина власними рішеннями або діє під впливом дорослих.

На основі цих критеріїв та показників було встановлено рівні сформованості кожного із структурних компонентів емоційної культури дітей (рис. 2.1).

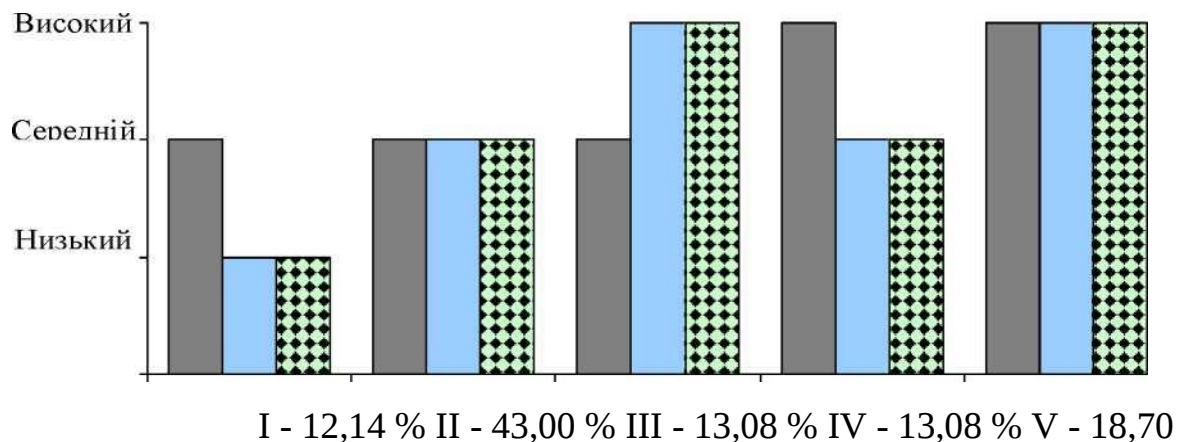

Рис. 2.1. Розподіл дітей відповідно сформованості емоційної культури

Аналіз результатів розподілу досліджуваних за рівнем сформованості базових компонентів емоційної культури засвідчив наступне:

- Найменш численною групою (12,14 %) є діти, у яких когнітивний компонент емоційної культури перебуває на середньому рівні, тоді як ціннісний і діяльнісний компоненти залишаються на низькому рівні.
- Найбільша кількість дітей (43,00 %) має середній рівень сформованості всіх трьох компонентів емоційної культури: когнітивного, ціннісного та діяльнісного.
- Діти з високим рівнем сформованості всіх структурних компонентів емоційної культури становлять 18,70 % від загальної кількості досліджуваних.
- Кількість учнів, у яких когнітивний компонент розвинений краще, ніж ціннісний та діяльнісний, становить 25,22 %.
- Група дітей з більш високим рівнем сформованості ціннісного та діяльнісного компонентів порівняно з когнітивним складає 13,08 %.

Аналіз цих даних дозволив встановити, що у 68,22 % дітей 6-10-ти років бракує чітких уявлень про емоційну сферу людини. У них обмежені й недостатньо глибокі знання про емоції, переживання, загальновизнані правила поведінки та прояв емоцій. Вони відчують труднощі в розумінні таких понять, як «емоція», «огода», «міміка», «пантоміміка», а також мають певні складнощі з категоріями «переживання», «культура», «культурна людина».

Встановлено, що лише 31,78 % досліджуваних мають високий рівень обізнаності щодо емоційної сфери особистості, володіють сформованими уявленнями про основні емоції, їх прояви, причини виникнення та наслідки, а також розуміють загальноприйняті правила поведінки. Однак, частина з цих дітей (13,08 %) не завжди демонструє адекватне емоційне реагування на події, вчинки або поведінку інших людей, і не завжди узгоджує свої емоційні реакції із

соціальними нормами поведінки. Моральні норми інколи виступають регуляторами їхніх дій, але не постійно.

Результати експерименту також вказують на те, що 12,14 % досліджуваних дітей віком 6-10 років не здатні ефективно контролювати свої емоції, регулювати їх прояви та утримуватися від агресії. Вони демонструють нездатність варіювати свою поведінку відповідно до ситуації і моральних норм.

За результатами констатувального експерименту вважаємо за необхідне визначення особливостей розвитку в учнів початкових класів емоційної культури.

2.2. Інтеграція емоційно-ціннісного компонента в зміст природничої освітньої галузі

В сучасній освіті інтеграція емоційно-ціннісного компонента в зміст навчальних дисциплін є важливим аспектом виховання гармонійної особистості. Природнича освітня галузь має значний потенціал для формування не лише інтелектуальних знань, але й емоційно-ціннісного ставлення до природи та навколишнього світу [28]. У молодшому шкільному віці, коли діти ще вразливі до впливу навколишнього середовища і відчуття світу формуються через безпосередні переживання, особливе місце займає розвиток їхньої здатності до емпатії, екологічної свідомості та емоційної відповідальності.

Природнича освітня галузь має інтегрований і пропедевтичний характер. Одним із ключових завдань є формування у молодших школярів природничо-екологічної компетентності, яку можна розглядати як складову життєвої компетентності дитини. Вона включає знання про природу, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до її елементів, а також обізнаність із правилами раціонального природокористування [41, с. 64].

Емоційно-ціннісний компонент природничої освітньої галузі спрямований на корекцію емоційно-ціннісних установок молодших школярів щодо взаємодії з природою. Зміст цього компоненту включає розвиток у дитини здатності до співпереживання, захоплення і замилювання природою або її окремими об'єктами. Також він передбачає формування потреби в гуманістичних почуттях і екологічно доцільній поведінці.

Інтеграція емоційно-ціннісного компонента в зміст природничої освітньої галузі є одним із важливих завдань сучасної системи освіти, зокрема в молодшій школі, де формуються основи ціннісних орієнтирів особистості та її ставлення до навколишнього світу. Такий підхід допомагає дітям не тільки здобути знання про природу, але й навчитися співпереживати, усвідомлювати взаємозв'язок між людською діяльністю і довкіллям, що сприяє розвитку емоційної культури та екологічної свідомості [2, с. 17].

Одним із головних завдань освіти є не лише передача знань, але й формування в учнів системи морально-етичних цінностей. У контексті природничої освітньої галузі це передбачає не просто засвоєння фактів про природу, а й розвиток здатності до глибокого емоційного переживання її краси, співпереживання за стан навколишнього середовища та формування позитивного ставлення до його збереження [20, с. 43].

Інтеграція емоційно-ціннісного компонента у вивчення природознавства допомагає молодшим школярам усвідомлювати цінність природи не лише як ресурсу для існування, але й як важливої складової гармонійного розвитку людини і суспільства. Це формує у дітей здатність до співчуття, гуманістичних почуттів, замилювання природою, що важливо для розвитку відповідальної поведінки в майбутньому.

Емоційно-ціннісний компонент включає в себе елементи, що спрямовані на розвиток у молодших школярів таких якостей, як емпатія, співпереживання, екологічна свідомість. На уроках «Я досліджую світ» (природнича освітня

галузь) це може проявлятися через обговорення емоційних реакцій на побачене в природі, аналіз взаємодії людини та природи, залучення учнів до вирішення екологічних проблем через практичні заняття.

Для ефективної інтеграції емоційно-ціннісного компонента у зміст природничої освітньої галузі необхідно використовувати різноманітні методи та підходи, що сприятимуть не лише пізнавальній, але й емоційній активності учнів.

Використання наочних матеріалів, таких як фотографії природи, відеоролики про тварин і рослини, допомагає дітям не лише краще засвоїти знання, а й викликає емоційний відгук. Через спостереження за природними явищами діти починають розуміти їхню красу, а також усвідомлювати важливість їхнього збереження [34, с. 184].

Екологічні ігри, які моделюють взаємодію людини і природи, сприяють розвитку у дітей почуття відповідальності за свої дії щодо навколишнього середовища. Через ігрові форми навчання діти мають можливість на практиці відчувати результати неправильних дій по відношенню до природи, що формує їхні моральні установки [12, с. 167].

Дискусії на теми природи і взаємодії з нею допомагають учням глибше осмислити важливість своїх дій та поведінки. Важливо навчати дітей не тільки бачити природу, але й розуміти її потреби, а також обговорювати свої відчуття та переживання, що сприяє формуванню емоційної культури.

Залучення учнів до екологічних проектів, таких як висаджування рослин, догляд за тваринами, організація заходів зі збереження природи, сприяє розвитку ціннісного ставлення до природи. Через таку діяльність діти вчаться співпереживати і розуміти важливість природокористування, що базується на екологічних принципах.

Природничо-екологічна діяльність може стати основою для проектного підходу в навчанні. Участь в екологічних проектах та ініціативах сприяє не тільки поглибленню знань, але й формуванню глибокого емоційного зв'язку з

природою. Наприклад, організація екологічних акцій, екскурсій, створення міні-садів у школах сприяють розвитку у дітей позитивного ставлення до природи та бажання захищати її.

Оскільки, молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку емоційної сфери дитини, важливо у цей період сформувати основні моральні орієнтири, відбувається усвідомлення важливості взаємодії з природою та навколишнім світом. Формування емоційно-ціннісного ставлення до природи у цьому віці забезпечує подальший розвиток екологічної свідомості та відповідальності за навколишнє середовище впродовж усього життя [55, с. 227].

Формування емоційно-ціннісних установок під час вивчення природничих наук допомагає учням не просто сприймати інформацію про природу, але й емоційно переживати її красу, усвідомлювати її цінність і формувати відповідальне ставлення до навколишнього середовища.

Природнича освітня галузь має великий потенціал для розвитку екологічної свідомості в учнів молодшого шкільного віку. Основою цього процесу є не лише знання про природу, але й розвиток емоційного ставлення до неї. Через емоційне залучення діти вчаться сприймати природу як невід'ємну частину свого життя, розуміти її важливість для збереження гармонії у світі. Формування екологічної свідомості включає розвиток почуття відповідальності за довкілля, що є важливим аспектом соціалізації молодших школярів [41, с. 72].

Емоційно-ціннісний компонент сприяє не тільки розширенню знань про навколишній світ, а й розвиває здатність дітей до усвідомлення екологічних проблем, спонукаючи їх до активних дій на захист природи. Формування екологічної свідомості починається зі здатності співпереживати та відчувати єдність з природою, що в подальшому створює міцні моральні установки на збереження та захист навколишнього середовища.

У сучасній освіті важливо інтегрувати емоційний аспект в усі навчальні предмети, але природознавство має особливу роль, оскільки природа викликає в

учнів глибокі емоційні переживання. Емоційно-ціннісний компонент у змісті природничої галузі освіти включає в себе кілька основних елементів:

- **Розвиток естетичного почуття та захоплення природою.** Під час навчання природознавству діти мають змогу спостерігати за красою природи, яка викликає в них емоційні реакції: захоплення, здивування, замилювання. Ці переживання сприяють формуванню внутрішньої потреби зберігати та захищати природу, розвивають естетичну культуру та почуття гармонії [9].
- **Формування емпатії до живих істот.** Емоційно-ціннісний компонент навчання природничим наукам спрямований на розвиток емпатії до всього живого. Через спостереження за тваринами, рослинами, природними явищами, учні вчаться співпереживати, відчувати себе частиною екосистеми та розуміти необхідність її збереження.
- **Усвідомлення єдності людини і природи.** Інтеграція емоційно-ціннісного компоненту допомагає дітям зрозуміти, що людина є невід'ємною частиною природи, і що її діяльність має вплив на екосистему. Таке усвідомлення формує відповідальне ставлення до природних ресурсів, екологічну поведінку та готовність діяти задля збереження довкілля.

Реалізація емоційно-ціннісного компонента в навчальному процесі може відбуватися через різні методи, що включають як практичні, так і теоретичні заняття:

1. Природничі екскурсії та спостереження. Одним із найефективніших методів інтеграції емоційно-ціннісного компонента є екскурсії до природних об'єктів (парки, ліси, водоймища). Під час таких заходів учні не лише отримують знання про навколишнє середовище, але й емоційно взаємодіють із природою, що сприяє формуванню глибшого ціннісного ставлення до неї [9].

2. Екологічні проекти. Реалізація проектів, спрямованих на захист природи, як-от висадка дерев, прибирання територій, догляд за тваринами, допомагає дітям не тільки на практиці відчувати важливість збереження природи,

але й розвинути почуття відповідальності за власні дії. Участь у таких проектах формує в учнів позитивний емоційний досвід і сприяє розвитку екологічної свідомості.

3. Творчі завдання та арт-терапія. Емоційний компонент можна інтегрувати через творчі завдання, такі як малювання природи, створення аплікацій, виготовлення екологічних плакатів, створення еко-колажів або написання віршів про природу. Творчі роботи дозволяють учням відчувати гармонію природи та виразити свої емоції через мистецтво [21, с. 33].

4. Емоційно забарвлені розповіді та обговорення. Використання у навчальному процесі розповідей, які акцентують на емоціях і переживаннях героїв у взаємодії з природою, сприяє розвитку у дітей почуття причетності до природного світу. Учні мають можливість емоційно залучитися до ситуацій та навчитися розуміти, як їхні вчинки можуть вплинути на природу.

5. Використання мультидисциплінарних підходів. Інтеграція природничої освіти з іншими галузями знань, наприклад, з літературою, музикою, мистецтвом, дозволяє створити емоційно насичений навчальний простір, де учні можуть виражати свої емоції, досліджувати природу з різних ракурсів та пізнавати її через різні форми діяльності.

Важливу роль у розвитку емоційно-ціннісного ставлення до природи відіграє вчитель, який не тільки навчає дітей базовим знанням про природний світ, але й допомагає їм усвідомити власні емоційні реакції на навколишнє середовище [7, с. 9]. Вчитель повинен бути прикладом відповідального ставлення до природи, показувати важливість емоційної залученості та допомагати учням усвідомлювати цінність природи через власні приклади та педагогічні прийоми.

Таким чином, інтеграція емоційно-ціннісного компонента в зміст природничої освітньої галузі є важливим етапом формування гармонійно розвиненої особистості молодшого школяра. Розвиток у дітей здатності до співпереживання, захоплення природою, усвідомлення важливості її збереження

сприяє не тільки їхньому інтелектуальному розвитку, але й емоційному та моральному зростанню. Використання різноманітних методів навчання, зокрема наочності, ігор, обговорень та проектної діяльності, дозволяє сформувати у дітей відповідальне ставлення до природи та навколишнього середовища.

2.3. Методичний інструментарій виховання емоційної культури молодших школярів в процесі вивчення природничої освітньої галузі

Виховання емоційної культури у молодших школярів є важливим аспектом їхнього особистісного розвитку, який потребує систематичного та цілеспрямованого підходу. Особливо значущою в цьому контексті є природнича освітня галузь, яка пропонує широкий спектр можливостей для розвитку емоційної чутливості, відповідального ставлення до природи та оточуючого світу. Для досягнення ефективності в цьому процесі необхідно застосовувати спеціально розроблені методи та прийоми, які будуть сприяти формуванню емоційної культури через пізнання природи.

У даному параграфі розглядається методичний інструментарій виховання емоційної культури, який дозволяє педагогу оптимізувати навчально-виховний процес. Це включає різноманітні методи і засоби, спрямовані на стимулювання емоційного залучення учнів у процес пізнання, формування їхніх ціннісних орієнтацій щодо природного світу, розвиток емоційної чуйності та здатності до екологічної поведінки. Спираючись на науковий підхід І. Беха, який стверджує, що «принципи виховання стають ефективними лише тоді, коли вони лежать в основі конкретних виховних методів» [3, с. 23], були визначені такі методи виховання емоційної культури у дітей [34]:

- **Методи формування свідомості:** включають пояснення загальноприйнятих правил поведінки, соціально прийнятних способів прояву емоцій; проведення бесід про емоції, їх значення в житті людини та особливості

емоційної сфери особистості. Такі бесіди охоплюють як схвалювані, так і неприйнятні способи вираження емоцій, обговорення адекватності та неадекватності поведінки, а також ролі емоційної культури у встановленні гармонійних взаємин з природою.

- **Методи стимулювання діяльності та поведінки:** передбачають оцінювання з боку дорослих та однолітків, заохочення до використання соціально прийнятних способів вираження емоцій та утримання від участі в конфліктах чи агресивних діях. Важливим є також мотивування дітей до спостереження за власними емоціями та настроями, а також емоційними станами інших, участі в розв'язанні проблемних ситуацій та спільного виконання творчих завдань.

- **Методи формування соціально прийнятної поведінки:** включають демонстрацію та пояснення соціально схвалюваних способів прояву емоцій і технік емоційної саморегуляції (когнітивної та моторної). Важливо також використання прикладів поведінки дорослих, однолітків, літературних героїв, героїв сюжетних картинок, а також вправлення у прояві емоцій соціально схвалюваними способами [71, с. 217].

Методичний інструментарій для виховання емоційної культури молодших школярів у процесі вивчення природничої освітньої галузі може бути побудований на основі інтеграції методів і прийомів, спрямованих на розвиток емоційної чутливості, емпатії та здатності до саморегуляції. Основні методи можуть охоплювати різні аспекти навчально-виховного процесу, стимулюючи не лише інтелектуальний, але й емоційний розвиток дітей. Ось декілька запропонованих методичних інструментів:

1. Емоційно-когнітивні методи

Ці методи спрямовані на розвиток здатності дітей усвідомлювати, сприймати та аналізувати емоції в контексті пізнання природного світу.

- **Бесіди про природу та емоції.** Учитель проводить бесіди, під час яких діти обговорюють, як природа викликає у них різні емоції (радість, подив, захоплення). Під час таких занять учні аналізують власні відчуття і порівнюють їх із відчуттями інших, тим самим розвиваючи емоційну чутливість та емпатію. Зміст бесіди може бути наступним:

Тема бесіди: *«Як зміна пір року впливає на наші емоції?»*

Мета: *Розвинути у дітей розуміння того, як природні явища та зміна пір року впливають на їхній емоційний стан, сприяти розвитку емпатії до природи та інших людей.*

Хід бесіди:

1. Вступне слово вчителя:

«Діти, давайте поговоримо про природу, а точніше про пори року. Як ви думаєте, чи змінюється ваш настрій, коли змінюється пора року? Як ви почуваетесь, коли настає весна, літо, осінь або зима?»

2. Запитання до класу:

«Що ви відчуваєте, коли бачите перший сніг? Чи змінюється ваш настрій, коли на вулиці зима? Діти відповідають, наприклад: «Радість», «Холодно, але весело грати в сніжки», «Інколи сумно, бо темно і холодно».

3. Розвиток бесіди:

«А тепер уявімо, що настала весна. Птахи починають співати, на деревах з'являються бруньки, розпускаються квіти. Що ви відчуваєте навесні?» Діти відповідають: «Щастя», «Все навколо оживає», «Настрій покращується, бо стає тепліше».

Вчитель: «Чому, на вашу думку, природа так сильно впливає на наші почуття?»

4. Пояснення: *«Природа справді може впливати на наші емоції. Коли навколо яскраве сонце і зелена трава, нам стає радісніше. А коли на вулиці осінь, йде дощ і дерева скидають листя, ми можемо почуватися спокійнішими або навіть трохи сумними.»*

5. Запитання для обговорення:

«Чи можете ви розповісти, як змінюється ваш настрій у різні пори року?» Діти діляться своїми враженнями: «Влітку я щасливий, бо їду на море», «Восени я люблю гуляти і дивитися на жовте листя».

6. Завершення бесіди:

«Діти, природа навколо нас постійно змінюється, і кожна пора року приносить нові емоції. Важливо навчитися помічати ці зміни та розуміти, як вони впливають на нас. Пам'ятайте, що навіть холодна зима має свої принади, і кожна пора року може дарувати нам радість!»

Рефлексія:

«Як ми можемо зберігати гарний настрій, коли надворі холодно або йде дощ? Що нас може порадувати в такі моменти?»

Ця бесіда допоможе учням усвідомити, як зміни в природі впливають на їхні почуття, а також розвивати здатність вербалізувати свої емоції.

- **Розгляд природних явищ через емоції.** Кожне природне явище, наприклад, зміна пір року, розкриття квітки або дощ, може бути обговорено через призму емоцій. Вчитель ставить запитання: «Що ви відчуваєте, коли бачите як з'являються перші весняні квіти?», «Як зміни у природі впливають на ваш настрій?». Це сприяє розвитку емоційної експресії та рефлексії.

- **Історії про тварин і рослини з акцентом на емоції.** Учні читають або слухають історії про взаємодію людини та природи, зокрема про тварин і рослини. Обговорення цих історій сприяє розвитку емпатії та морально-етичних почуттів щодо природи. Наприклад: **Тема історії:** «Як зайчик Лапуся знайшов нових друзів у лісі».

Історія:

У великому зеленому лісі жив маленький зайчик на ім'я Лапуся. Він був дуже добрий і веселий, але часто почувався самотнім. Одного разу, прокинувшись рано вранці, Лапуся відчув сум: він не мав з ким гратися.

– «Чому я весь час один?» – задумався Лапуся, дивлячись на сонячні промені, що прослизали крізь гілки дерев. Він відчував, як його маленьке серце стискалося від суму. Але ось, коли він вирушив на прогулянку до великої галявини, на його шляху з'явилася весела білочка. Вона стрибала з гілки на гілку, збираючи горішки.

– «Привіт, Лапусю! Чому ти такий сумний?» – запитала вона, побачивши його тужливий вираз обличчя.

– «Мені так самотньо, ніхто не хоче зі мною гратися,» – відповів зайчик, опустивши вуха.

– «Неправда! У лісі багато тварин, які можуть стати твоїми друзями!» – з усмішкою сказала білочка. – «Ходімо, я познайомлю тебе з нашими друзями!»

Лапуся трохи злякався. Його серце калатало від страху – він не знав, як познайомитися з іншими тваринами. «А раптом вони не захочуть зі мною дружити?» – думав він. Але цікавість перемогла, і він пішов за білочкою.

На галявині Лапуся зустрів їжачка, який носив у кошику ягоди, і маленьку пташку, яка співала веселі пісні.

– «Привіт, Лапусю!» – вигукнули вони разом. – «Ходімо гратися з нами!»

Лапуся не міг повірити своїм вухам! Він відчув, як його серце наповнилося радістю, а сум зник. Разом із новими друзями вони стрибали, грали в хованки та співали.

Того дня Лапуся зрозумів, що не варто боятися знайомитися з іншими. Він усвідомив, що страх бути самотнім можна подолати, якщо відкривати своє серце для нових знайомств. Відтоді зайчик завжди гуляв зі своїми друзями і ніколи більше не почувався самотнім. Його серце було сповнене радості та тепла, бо він знайшов тих, хто розумів його почуття і був поруч, коли це було потрібно.

Мораль історії:

Ця історія допомагає дітям усвідомити, що страх і самотність – це природні емоції, але їх можна подолати, якщо відкритися для нових друзів і

переживань. Вона також навчає, як важливо підтримувати друзів, звертати увагу на їхні емоції та бути поруч, коли їм потрібна підтримка.

Запитання для обговорення після історії:

- *Що відчував Лапуся на початку історії?*
- *Чому він боявся знайомитися з іншими тваринами?*
- *Як ви почуваетесь, коли знаходите нових друзів?*
- *Чому важливо допомагати тим, хто відчуває себе самотнім?*

Цей приклад історії допоможе розвинути в дітей емпатію до почуттів інших, а також навчитись справлятися з власними емоціями, коли вони відчувають страх або самотність.

2. Методи спостереження та рефлексії

Спостереження за природними явищами та їх осмислення допомагають розвивати у дітей здатність до емоційного аналізу та саморефлексії [72, с. 5].

- **Щоденники емоцій та природи.** Учні ведуть «щоденники емоцій», де вони записують свої спостереження за природою (зміни в погоді, поведінка тварин) та те, як ці явища впливають на їхній настрій і почуття. Це розвиває емоційне самосприйняття та здатність аналізувати власні почуття.
- **Експресивне спостереження природи.** Під час екскурсій або прогулянок на природі учні не лише спостерігають за природою, але й описують свої емоційні враження. Вчитель може організувати короткі бесіди на теми «Що ви відчуваєте, спостерігаючи за птахами/деревами/водоймами?» або «Як зміни у природі змінюють ваш настрій?».

3. Ігрові та творчі методи

Гра та творчість дозволяють дитині не лише освоювати нові знання, але й емоційно реагувати на нову інформацію, розвиваючи власну емоційну культуру [12, с. 166].

- **Ігри з емоційною складовою.** Для формування у дітей уявлень про емоційні стани та їх вплив на поведінку можна використовувати ігри, де діти мають

зображати різні емоції у відповідь на природні явища. Наприклад, учні повинні показати радість від сонячної погоди чи здивування від зливи, використовуючи міміку, жести та рухи. Можемо навести наступні приклади:

✓ ***Гра «Емоційна подорож у природу»:** учням пропонується уявити, що вони мандрують різними природними середовищами – лісом, океаном, пустелею – та кожен з них зображає емоцію, яку він відчуває під час перебування у тому чи іншому середовищі. Інші учасники мають відгадати, що саме відчуває «мандрівник».*

✓ ***Екологічні квести:** такі ігри допомагають школярам розвивати емоційний інтелект, адже в процесі виконання завдань вони стикаються з різними емоційними викликами, які потрібно вирішувати в команді.*

- **Творчі завдання на основі емоцій.** Вчитель пропонує учням створити малюнок, вірш або композицію на тему природи, яка викликає у них емоції. Це можуть бути «Веселий ліс», «Тиша на озері», «Гроза», «Світанок у горах». Творчі роботи дозволяють учням виражати свої почуття, що сприяє розвитку емоційної сфери.

4. Методи соціальної взаємодії та емпатії

Спільна робота у групах або парах сприяє розвитку вміння співпрацювати, враховувати почуття інших, ділитися власними емоціями та враженнями.

- **Обговорення у парах та групах.** Після проведення спостережень або природничих занять учні обговорюють свої враження в парах або невеликих групах. Вони діляться своїми емоціями та обговорюють, як різні природні явища можуть викликати різні відчуття.

- **Емоційні діалоги.** Вчитель ставить завдання, де учні обговорюють у парах або групах те, як певна природна ситуація може вплинути на настрій людини [65, с. 105]. Наприклад, вони можуть обговорити, як виглядає ліс після дощу, і як це змінює їхній настрій. Це сприяє розвитку емпатії та здатності розуміти емоції інших.

5. Методи самоаналізу та емоційної саморегуляції

Ці методи допомагають дітям навчитися розуміти власні емоції та керувати ними, що важливо для успішної взаємодії з іншими людьми.

- **Вправи на емоційну саморегуляцію.** Вчитель навчає учнів технік емоційної саморегуляції, наприклад, через дихальні вправи або короткі медитативні практики, які можна використовувати, щоб заспокоїтись або налаштувати себе на позитивний настрій після емоційних ситуацій, наприклад, спостереження за агресивною поведінкою тварин чи спонтанної зміни погоди [66, с. 137].
- **Емоційна шкала.** Після кожного заняття учні оцінюють свій емоційний стан за допомогою шкали (наприклад, від 1 до 10), де 1 — це сум, а 10 — радість і натхнення. Це дає змогу відстежувати зміни у власному настрої та наочно показувати вплив занять з природознавства на емоційний стан дитини.

6. Виховання через приклад

Учитель стає для учнів прикладом емоційної поведінки. Важливо, щоб він демонстрував адекватні реакції на емоційні ситуації, показуючи своїм прикладом, як варто керувати емоціями.

- **Моделювання ситуацій з природою.** Педагог сам демонструє емоційні реакції на природні явища або події, які учні спостерігають під час уроків. Це може бути реакція на зміну погоди або поведінку тварин під час екскурсії. Учні, спостерігаючи за вчителем, вчаться відповідати на подібні ситуації.

Отож, **комплекс методів** для виховання емоційної культури в процесі вивчення природничої освітньої галузі має бути різнобічним, включати інтелектуальні, соціальні та емоційні аспекти діяльності дітей. Інтеграція емоційно-ціннісного компонента у природничі знання допомагає учням не тільки краще засвоювати інформацію про природу, але й розвивати важливі емоційні навички, які є необхідними для гармонійного розвитку особистості [34].

Виховання емоційної культури у молодших школярів є складним та багатокомпонентним процесом, що потребує інтеграції не тільки методів, а й

різних форм навчання та виховання. Враховуючи особливості молодшого шкільного віку та специфіку природничої освітньої галузі, можна виділити декілька основних форм виховання емоційної культури, які ефективно впливають на розвиток емоційного інтелекту та ціннісних орієнтацій дітей.

1. Уроки «Я досліджую світ» (природнича освітня галузь) з акцентом на емоції. Уроки «Я досліджую світ» (природнича освітня галузь) є базовою формою навчання, під час якої можна не лише передавати знання про навколишній світ, але й розвивати емоційно-ціннісне ставлення до природи [41, с. 82]. Наприклад: Під час уроку, вчитель не тільки розповідає про тварин чи рослини, але й акцентує увагу на їх важливості для екосистеми. Після перегляду фотографій або відео про життя тварин у дикій природі, діти можуть обговорювати свої емоції: що вони відчули, спостерігаючи за ними, які почуття викликають різні природні явища (дощ, веселка, гроза). Підсумкова рефлексія дозволяє учням усвідомити свій емоційний досвід, сприяти формуванню емпатії до навколишнього світу.

2. Практичні заняття та екскурсії. Екскурсії на природу є одним із найефективніших методів виховання емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку. Вони дозволяють дітям не лише пізнавати навколишній світ, а й розвивати глибокі емоційні зв'язки з природою, що сприяє формуванню емпатії, відповідальності за навколишнє середовище та екологічної свідомості. Екскурсії на природу мають на меті безпосереднє спілкування дітей з природним середовищем [15]. Під час таких заходів учні отримують можливість спостерігати за живими об'єктами, рослинами, тваринами, природними явищами, що викликає у них емоційний відгук. Відчуття краси природи, захоплення від побаченого, бажання зберегти й захистити навколишнє середовище – це лише частина емоцій, які учні можуть пережити під час екскурсій.

Екскурсії на природу, відвідування природничих музеїв або ботанічних садів є ефективними засобами для формування емоційної культури у дітей. Це

дозволяє створити умови для емоційної реакції на об'єкти природи та навчити дітей усвідомлювати свої почуття під час взаємодії з ними. Наприклад: Вчитель організовує екскурсію до ботанічного саду, під час якої діти не тільки спостерігають за різноманітними рослинами, але й обговорюють свої почуття: яка рослина їх здивувала або викликала захоплення, чому вони вважають природу важливою. Після екскурсії школярі можуть написати твір або намалювати малюнок, що відображає їхні емоції під час подорожі.

У сучасних умовах, коли реальні екскурсії можуть бути обмеженими, особливо в умовах великих міст або через кліматичні умови, *віртуальні екскурсії* стають альтернативою, що дозволяє учням зануритися у світ природи, не виходячи з класу. Це інтерактивний мультимедійний захід, що використовує сучасні технології для того, щоб учні могли «подорожувати» по різних природних ландшафтах, національних парках, заповідниках або навіть підводному світу через екран комп'ютера чи інтерактивної дошки [60, с. 94]. Віртуальна екскурсія до підводного світу, під час якої учні можуть побачити рифи, корали, морських мешканців, таких як дельфіни, акули, риби-клоуни тощо. Діти можуть спостерігати за рухами риб, звуками океану, і вчитель запитує: «Які емоції ви відчуваєте, коли бачите такий різноманітний підводний світ? Як ви думаєте, чому важливо зберегти цей світ?». Після завершення віртуальної екскурсії діти можуть обговорити, що їх найбільше вразило, які природні явища їм сподобалися.

3. Творчі проекти та презентації

Творчі форми діяльності дозволяють учням вільно висловлювати свої емоції та ідеї щодо природного світу. В процесі створення проектів школярі вчаться аналізувати свої почуття та передавати їх через творчі засоби [17]. Наприклад: Діти готують творчі проекти на теми «Моя улюблена тварина» або «Чому я люблю природу». В ході презентацій діти діляться своїми враженнями та почуттями, виражають захоплення або навіть тривогу щодо збереження природи.

Важливо дати можливість дітям висловлювати не лише факти, але й власні переживання, що сприяє розвитку їх емоційної чутливості.

Усі ці форми виховання емоційної культури спрямовані на розвиток у дітей молодшого шкільного віку здатності до емоційного сприйняття та вираження, усвідомлення своїх почуттів та почуттів інших людей, а також гармонійної взаємодії з природою. Природнича освітня галузь, інтегруючи емоційно-ціннісний компонент у процес навчання, стає важливим інструментом у формуванні гармонійної та емоційно зрілої особистості.

Позаурочна та позакласна робота в напрямку виховання емоційної культури молодших школярів у процесі вивчення природничої освітньої галузі є важливим доповненням до навчального процесу. Вона надає можливість поглибити знання учнів про природу, розвинути їхні емоційні реакції та сформувати екологічну свідомість. Участь у позаурочних і позакласних заходах сприяє розвитку емоційної культури, емпатії та відповідальності за природу [6, с. 62]. Такими заходами можуть бути:

1. Творчі майстер-класи та проекти. Позакласні творчі заходи, на яких учні можуть створювати вироби з природних матеріалів, малювати природу, створювати екологічні плакати, сприяють формуванню у дітей позитивного емоційного ставлення до природи. Творчість дозволяє дітям виразити свої емоції та зануритися у процес пізнання природних явищ. Наприклад: Майстер-клас з виготовлення виробів із сухих листків, квітів або інших природних матеріалів, де діти обговорюють, які емоції викликають у них різні матеріали і як вони відображають природу у своїх виробах. Учні можуть поділитися тим, що їм найбільше сподобалося у створенні виробу і які відчуття це викликало.

2. Екологічні акції та волонтерські проекти. Організація екологічних акцій, таких як посадка дерев, прибирання території від сміття або догляд за рослинами, не лише формує практичні екологічні навички, але й сприяє розвитку емоційної культури через усвідомлення значущості своїх дій для навколишнього

середовища. Наприклад: Під час акції «Посади дерево» учні можуть не лише брати участь у посадці дерев, але й обговорювати, що вони відчують, здійснюючи цей важливий екологічний вчинок. Це допомагає дітям усвідомити цінність природи і свою роль у її збереженні, що є важливою складовою емоційної культури.

3. Тематичні виставки та конкурси. Організація виставок малюнків, аплікацій або плакатів на екологічну тематику, а також конкурси творів про природу сприяють формуванню у дітей емоційної відкритості та стимулюють творче вираження своїх почуттів через різні види мистецтва [2, с. 17]. Наприклад: Школа організовує виставку малюнків на тему «Природа очима дітей», де кожен учень може представити свій малюнок і поділитися своїми враженнями та емоціями, які він відчував під час малювання. Важливо, щоб під час таких заходів відбувалися обговорення робіт, щоб діти могли висловити свої почуття і дізнатися про переживання інших.

6. Години читання. Проведення годин читання або творчих майстер-класів, на яких дітям розповідають екологічні казки або вони самі вигадують історії про природу, розвиває їхню уяву та емоційну сферу. Наприклад: Вчитель розповідає казку про «маленьке дерево», яке мріяло стати великим лісом, але йому загрожувала вирубка. Після казки діти можуть обговорювати, що вони відчули, слухаючи історію, що їх засмутило чи порадувало, і які висновки вони зробили.

7. Виховні години на природничу тематику. Під час виховних годин, які присвячені природі, діти можуть обговорювати свої почуття та думки про збереження природи, відповідальність за довкілля, а також вчитися розуміти значення емоцій у природничих явищах [30, с. 81]. Наприклад: Виховна година на тему «Як ми можемо допомогти природі?» включає обговорення різних способів захисту природи, емоційних реакцій на її забруднення або

пошкодження, а також роль кожної людини у її збереженні. Діти обговорюють свої емоції, коли бачать засмічені парки, або радість, коли бачать чисте довкілля.

8. Екологічні театральні постановки. Організація шкільних вистав або театральних сценок на природничі теми дозволяє дітям у творчій формі виразити свої почуття до природи, виявити свої емоції та навчитися працювати в команді. Наприклад: Учні готують театральну постановку «Збережемо наш ліс!», де кожен із них виконує роль тварини або дерева, яке намагається врятуватися від вирубки. Після вистави діти обговорюють, що вони відчували під час гри, як впливають їхні емоції на розуміння важливості захисту природи.

9. Позакласні заходи із залученням батьків. Організація спільних заходів з батьками сприяє формуванню емоційної культури через спільні емоційні переживання. Це можуть бути сімейні прогулянки на природі, екологічні акції або спільні творчі майстер-класи [63, с. 62]. Наприклад: Сімейна прогулянка «Разом із батьками ми досліджуємо природу» дозволяє дітям і дорослим разом спостерігати за природними об'єктами, ділитися своїми враженнями та емоціями. Батьки разом із дітьми можуть розповісти, які почуття викликає у них спілкування з природою та як вони дбають про неї у своєму житті.

Таким чином, позаурочна та позакласна робота відіграє важливу роль у розвитку емоційної культури молодших школярів у процесі вивчення природничої освітньої галузі. Вона дає можливість інтегрувати емоційно-ціннісний компонент у навчання, розвивати емпатію, відповідальність [6, с. 57].

У процесі виховання емоційної культури молодших школярів важливим є застосування різноманітних методичних підходів, що дозволяють ефективно формувати здатність дітей усвідомлювати, розпізнавати та адекватно виражати свої емоції, а також розуміти емоції інших людей. Методичний інструментарій включає використання бесід, ігор, творчих завдань, інтерактивних історій та практичних занять, які стимулюють розвиток емоційного інтелекту та емпатії у дітей [72, с. 6].

Різноманітні методи, форми виховання емоційної культури, такі як формування свідомості, стимулювання діяльності, та демонстрація соціально схвалюваних способів емоційного реагування, дозволяють дітям поступово усвідомлювати значущість емоцій у їхньому житті та в суспільстві. Використання конкретних природничих тем сприяє розвитку в учнів емоційного ставлення до природи та відповідальності за навколишнє середовище.

Таким чином, методичний інструментарій, інтегрований у процес вивчення природничої освітньої галузі, сприяє комплексному розвитку особистості молодших школярів. Він поєднує пізнавальні та емоційні аспекти навчання, формуючи гармонійне ставлення до природи та оточуючого світу, що є важливою умовою для виховання морально зрілої особистості.

Висновки до другого розділу

У ході дослідження особливостей виховання емоційної культури молодших школярів в процесі вивчення природничої освітньої галузі було встановлено, що цей процес є надзвичайно важливим для формування гармонійної та морально зрілої особистості. Емоційна культура включає усвідомлення, управління та адекватне вираження емоцій, а також розуміння емоцій інших людей, що є основою для встановлення здорових соціальних взаємин.

Аналіз стану сформованості емоційної культури у дітей вказав на важливість розвитку когнітивного, ціннісного та діяльнісного компонентів, які складають основу емоційної культури. Встановлено, що діти здатні розпізнавати основні емоції та пов'язувати їх із ситуаціями, але рівень сформованості цих компонентів може суттєво варіювати.

Інтеграція емоційно-ціннісного компонента в зміст природничої освітньої галузі є важливою умовою для розвитку емоційної культури у дітей. Залучення

природничих тем, таких як взаємодія з природою та екологічна відповідальність, сприяє розвитку емпатії, емоційної чутливості та усвідомленню цінності природного середовища.

Методичний інструментарій, який включає використання інтерактивних бесід, ігор з емоційною складовою, історій про природу, а також екскурсій, дозволяє ефективно формувати емоційну культуру молодших школярів. Практичні заняття та педагогічні методи, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту та соціальної компетентності, стають основою для виховання емоційно зрілої особистості, здатної до гармонійної взаємодії з навколишнім світом.

Таким чином, розділ підкреслює важливість комплексного підходу до виховання емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку через природничу освітню галузь, що сприяє як емоційному, так і моральному розвитку учнів.

ВИСНОВКИ

У науково-методичній літературі підкреслюється важливість емоційної культури як у особистому житті кожної людини, так і в її взаємодії з іншими, творчій самореалізації та досягненні успіху у різних сферах діяльності. Емоційна культура, як складне особистісне утворення, включає в себе цілий комплекс знань, якостей і моделей поведінки, що дозволяють людині ефективно функціонувати та адаптуватися до змінних умов життя.

Здатність до емоційної саморегуляції є вкрай важливою для дітей молодшого шкільного віку. Її формування становить одне з ключових завдань у рамках впровадження Концепції Нової української школи. Цей процес допомагає забезпечити психологічний комфорт і сприяє адаптації дітей до навчального середовища, підтримуючи їхній всебічний розвиток і соціальну інтеграцію.

У процесі дослідження теоретичних та практичних основ виховання емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку в процесі вивчення природничої освітньої галузі було сформульовано кілька ключових висновків:

1. Емоційна культура є важливим компонентом загальної культури особистості, який впливає на здатність дитини розуміти і керувати своїми емоціями, а також на здатність адекватно взаємодіяти з іншими людьми. Аналіз теоретико-експериментальних досліджень з проблеми виховання емоційної культури особистості показав значний інтерес і увагу фахівців різних галузей до окремих аспектів цього питання. Формування емоційної культури у молодшому шкільному віці закладає основу для розвитку моральних і соціальних якостей, що є невід'ємними для повноцінної адаптації дитини в суспільстві. Визначення поняття «емоційна культура» та її структурних компонентів дозволяє краще зрозуміти, як ці навички можуть розвиватися в процесі навчання.

2. Психолого-педагогічні аспекти виховання емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку базуються на особливостях розвитку емоційної сфери дитини в цьому віковому періоді. Самосвідомість і рефлексія, що розвиваються в

цей час, є основою для становлення емоційної культури. Важливим аспектом є виховання в дітей усвідомленого ставлення до власних емоцій та емоцій інших людей, формування моральних норм та правил соціально прийнятної поведінки. Педагогічна діяльність має враховувати ці вікові особливості для успішного розвитку емоційної культури. На основі аналізу науково-педагогічної літератури було визначено зміст і структуру емоційної культури дітей цього віку, яку ми розглядаємо як особистісне утворення, що характеризується усвідомленням емоцій, широким спектром переживань і орієнтацією на загальноприйняті способи їх вираження в процесі життєдіяльності. До її структурних компонентів належать: когнітивний (сукупність знань про основні емоції, їх виразні засоби, соціально прийнятні способи прояву та їхня роль у встановленні гармонійних стосунків); ціннісний (інтерес до емоційного життя, орієнтація на моральні норми в прояві власних емоцій та емоцій інших людей); діяльнісний (вміння використовувати соціально схвалювані способи вираження емоцій).

3. Природнича освітня галузь є ефективним засобом розвитку емоційної культури, оскільки вона стимулює дітей до взаємодії з природою, формує у них емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього світу. Спостереження за природою, робота з природними об'єктами сприяють розвитку емпатії, турботи, відповідальності та екологічної свідомості. Природнича освіта допомагає дітям глибше розуміти свою взаємодію з природним середовищем та впливає на формування моральних і етичних установок.

4. Проведений аналіз стану сформованості емоційної культури у дітей 6-10 років показав, що більшість школярів здатні розпізнавати і диференціювати базові емоції, однак їхні знання про моральні норми та правила поведінки часто є обмеженими. Рівень розвитку когнітивного, ціннісного та діяльнісного компонентів емоційної культури у дітей варіюється, що вказує на необхідність вдосконалення педагогічних підходів до виховання цих якостей. Аналіз результатів констатувального експерименту засвідчив, що лише 31,78 % дітей

віком 6-10 років мають достатньо сформовану емоційну культуру, розуміють основні емоції, причини їх виникнення та правила соціально прийнятної емоційної реакції. Водночас 12,14 % дітей демонструють низьку здатність керувати емоціями, регулювати їх прояви та уникати агресії. Більшість досліджуваних (68,22 %) мають недостатні знання про емоційні процеси та соціальні норми емоційної поведінки, що свідчить про необхідність подальшого розвитку емоційної культури в навчальному процесі.

4. Інтеграція емоційно-ціннісного компонента в зміст природничої освітньої галузі є важливим підходом до виховання емоційної культури молодших школярів. Включення тем, пов'язаних із природою та екологією, сприяє розвитку в учнів здатності до емпатії, співпереживання та відповідального ставлення до довкілля. Природничий матеріал допомагає виховувати в дітей важливі емоційні якості через пізнавальну діяльність і емоційне залучення.

5. Методичний інструментарій, використаний у процесі виховання емоційної культури молодших школярів, включає різноманітні методи та прийоми, такі як бесіди, ігри з емоційною складовою, спостереження за природою та творчі завдання. Практичні заняття та екскурсії на природу, як реальні, так і віртуальні, є ефективними формами роботи, що дозволяють учням глибше зануритися в емоційно насичене спілкування з природою, формуючи при цьому ціннісне ставлення до довкілля та емоційну культуру загалом.

Таким чином, виховання емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку в процесі вивчення природничої освітньої галузі є важливою складовою загальної педагогічної роботи, що сприяє гармонійному розвитку особистості, формуванню моральних цінностей та соціально прийнятних форм поведінки, а також виховання емоційної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович Г. М., Сігінішіна Г. Й. Педагогічні умови формування у дітей ціннісного ставлення до природи в умовах естетизації освітнього простору. Педагогічний дискурс. 2019. Вип. 14. С. 7-11.
2. Бекетова О., Коширова К. Рудічева Н. Особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у контексті Нової української школи. Світові освітні тренди: створення творчого середовища STEAM навчання. 2021. № 5. С. 15–18.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. К.: Либідь, 2006. 272 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. К.:Либідь, 2003.280 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Наук. видання. К.: Либідь, 2003. 344 с.
6. Бібік Н.М. Соціалізація молодших школярів у взаємозв'язку урочної та позаурочної діяльності:методичний посібник.Київ:КОНВІПІНТ,2020.104 с.
7. Брославська Г.М., Дригач Т.Г. Розвиток емоційного інтелекту учнів початкових класів. Наукові записки кафедри педагогіки : зб. наук. праць. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. Випуск 47. С. 7–13.
8. Використання природи у вихованні дітей в історії західної прогресивної педагогіки (Я. А. Коменський, Ж.-Ж.Руссо, Ф.Фребель). URL: <https://studfile.net/preview/5551079/page:2/>
9. Головіна О. Поради, як цікаво проводити уроки на вулиці. Початкова школа. URL: <https://nus.org.ua/articles/porady-yak-tsikavo-provodytyuroky-na-vulytsi-pochatkova-shkola/>
10. Гоулман Д. Емоційний інтелект / Пер. з англ. С. Л. Гумецької. Харків : Віват, 2018. 512 с.

11. Груша Л. О. Виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. / ред. О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех та ін. / Ін-т проблеми виховання. К., 2008. Вип. 12. Кн. 1. С. 409–415.
12. Гудима Н. В. Гра як засіб розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Розвиток особистості молодшого школяра : сучасні реалії та перспективи: матеріали науково-практичної інтернет-конференції молодих науковців та студентів. 2020. № 7. С. 166–168.
13. Демічева І.Ю. Практичні роботи з природознавства, фенологічні спостереження, календар погоди. Київ : Генеза, 2007. 78 с.
14. Державний стандарт початкової освіти : затв. Постановою Каб. Міністрів України, від 21 лютого 2018 р. № 87. DOI: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018- %D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text)
15. Деркач М. Г. Що таке природа. Якою буває природа. Цінність природи для людей. URL: <https://vseosvita.ua/library/so-take-priroda-akou-buvaepriroda-cinnist-prirodi-dla-ludej-33238.html>
16. Дзундза А., Літвінова В. Розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів як психолого-педагогічна проблема // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2 (55). 2013. URL: <https://oaji.net/articles/2014/690-1395927975.pdf>
17. Дюкова О.М. Дослідницька діяльність на уроках природознавства в початковій школі [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://urokua.com/doslidnytska-diyalnist-na-urokah-prirodoznnavstva-v-pochatkovij-shkoli/>
18. Емоційний розвиток дитини / Упорядник С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. К.: Мікро. СВС, 2003. С. 39 – 54.
19. Заброцький М. М. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. URL: http://schorsschool1.edukit.cn.ua/socialjnopsihologichna_sluzhba/psih

[ologiya_shkolyara/psihologichni_osoblivosti_ditej_molo_dshogo_shkiljnogo_viku/](#)

20. Зарицька В.В. Розвиток емоційного інтелекту в контексті компетентнісної спрямованої освіти. // Компетентнісно спрямована освіта: перший досвід, порівняльні підходи, перспективи: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 квітня 2011 р. Київ: Ін-т сучасн. підр., 2011. 92 с.
21. Зубарева О.Г. Розвиток емоційної сфери здобувачів початкової освіти засобами арт-технологій. Молодий вчений. 2022. С. 32–36.
22. Казішкурт І. М. Психологія ставлення до природи як педагогічна проблема (друга половина XX – початок XXI ст.). Теорія та методика навчання та виховання. 2017. Вип. 30. С. 54–59.
23. Кириленко Т.С. Чуттєво-емоційні виміри вчинковості. Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії; за заг. ред. В. О. Татенка. К.: Либідь, 2006. 360 с.
24. Киричок В. А. Виховання гуманістичних цінностей молодших школярів: зміст, форми і методи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. К., 2006. Вип. 9. С. 181–187.
25. Кондрашова Л., Федорінова Н. та Міняйленко А. Гармонізація інтелектуального та емоційного факторів навчання у забезпеченні якісної освіти учнів : Навчально-методичний посібник. Кривий Ріг. 2008. 274 с.
26. Кононко О. Найголовніше «погода» вдома, або як сформувати емоційну сприйнятливість і чутливість // Спеціалізований журнал «Вихователь-методист дошкільного закладу», 2017. С. 32–40.
27. Коноплицька Ю. І. Особливості розвитку емоційного інтелекту. Психологія: реальність і перспективи. 2018. № 11. С. 70–75.
28. Концепція Нової української школи. DOI: https://www.pedrada.com.ua/files/articles/301/Nova_ukrainska_shkola_Konc_epciya_2016_Pedrada.pdf.

29. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Рад. Школа, 1989. 608 с.
30. Котик Т. М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навчально-методичний посібник для вчителів початкової школи. Тернопіль, Астон, 2020. 192 с.
31. Котик Т. М. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів як обов'язковий освітній результат Нової української школи. Освітні обрії. 2020. № 2. С. 20–26.
32. Кулачківська С. Є. Розвиток дитини: особливості, фактори, засоби впливу // Педагогічна Житомирщина. 2000. № 4. С. 13–16.
33. Лемак М.В. Психологу для роботи: діагностичні методики. Ужгород: Видавництво А. Гаркуші, 2012. 616 с.
34. Лобач Ю., Прибора Т. Методи виховання емоційної культури молодших школярів. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи*, 2017, С.184–186.
35. Лобач Ю., Прибора Т. Виховання емоційної культури молодших школярів. Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника. 2017. С. 186–188.
36. Маршицька В. В. Теоретичні основи виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): зб. наук. праць. Київ. Пед. думка, 2000. Кн.1. 65 с.
37. Мельник О.М. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2020, 73: С.128–133.
38. Мельничук І. В. Генеза емоційних особливостей у дітей різного віку та статі: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: сек. 19.00.07

- «Педагогічна та вікова психологія» Х., 2003. 17 с.
39. Молодший шкільний вік. URL: <https://esu.com.ua/article-69054#:~:text=МОЛОДШИЙ%20ШКІЛЬНИЙ%20ВІК%20-%20період%20>
 40. Москвічов Ю.О., Родрігес М.І. Емоційна культура молодших школярів як педагогічна проблема. In: *VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми сучасної науки, суспільства та освіти»*. Харків. 2022. С. 929-935.
 41. Нова українська школа : poradnik dla vchitelja / za zag. red. H.M. Bibik. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
 42. Носенко О. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. К.: «Вища школа», 2003. 126 с.
 43. Павелків Р. В. Вікова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Кондор, 2011. 470 с.
 44. Підлужна Г. В., Худякова І. В. Педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту здобувачів початкової освіти. Імідж сучасного педагога. 2019. № 6 (189). С. 29–33.
 45. Подоляк Л. Г. Емоційний розвиток – показник готовності до шкільного навчання // Педагогічна житомирщина. 2004. № 4. С. 7–8.
 46. Поліщук В. М. Виховання особистості: повсякдення і стереотипи. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 168 с.
 47. Прокоф'єва Л.О. Психолого-педагогічні основи розвитку емоційного інтелекту в учнів молодшого шкільного віку. Ізмаїл : ІДГУ, 2023. 78 с.
 48. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / В.Б. Шапар, В.О. Олефір, А. С. Куфлієвський [та ін.]. Харків: Прапор, 2009. 672 с.
 49. Реус В.О. Формування емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля у старших дошкільників : навчальний посібник. Чернігів: [б. в.], 2016. 64 с.
 50. Рудюк Н. Г. Дослідження емоційно-вольової сфери : практ. із заг. психол. Чернівці: «Рута», 2005. 66 с.

51. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори . Київ : Освіта, 1996. 304 с.
52. Савченко О. Я. Літературно-художня спадщина Василя Сухомлинського-джерело емоційного розвитку молодших школярів. *Інноватика у вихованні*, 2019, 10: С. 7–14.
53. Січко І. Емоційно-ціннісне ставлення учнів початкової школи до природи. *Обрії*, 2011, 1: С.39-40.
54. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра. Вибрані твори : в 5-ти т. К. : Рад. Школа, 1976–1977. Т. 1. С. 209–402.
55. Сухопара І. Г. Вікові особливості молодших школярів у контексті розвитку емоційного інтелекту. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. Випуск 62. 2020. 240с. С. 225–229.
56. Сухопара І. Г. Чинники розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у контексті нової української школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Педагогічні науки*, 2019, 2: С.296–301.
57. Типова освітня програма під керівництвом О. Я. Савченко. Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 року № 743-22. 107 с.
58. Типова освітня програма під керівництвом Р. Б. Шияна 3 – 4 клас. Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 року № 743-22. 73 с.
59. Трофаїла Н.Д. Розвиток емоційної сфери дітей: сутність та специфіка : навч.-метод. посіб. Умань : Візаві, 2021. 135 с.
60. Трофаїла Н.Д., Журавко Т.В. Емоційне виховання дітей засобами природознавства. *академічні студії. серія «педагогіка»*, 2021, 2.4: С.92-96.

61. Українець О. І. Ціннісне ставлення особистості до природи. URL: <https://ukrajinets-olga-ivanivna.webnode.com.ua/osnovni-orijentirivikhovannya/tsinnisne-stavlennya-osobistosti-do-prirodi/>
62. Ульянова В.С. Виховання емоційної культури в молодших школярів. *П86 Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальній школі*, 2010, 343.
63. Федоренко Є. Програма розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в освітньому процесі початкової школи // Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи : матеріали III наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів другого (магістер.) рівня вищ. освіти ф-ту початк. навчання, Харків, 5 груд. 2023 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [за заг. ред. О. А. Мкртічян]. Харків, 2023. С. 62.
64. Філософія. Підручник / [за заг. ред. М. Горлача, В. Кременя, В. Рибалка]. Харків: Консул, 2000. 672 с.
65. Цьока М. М. Педагогічний аналіз стану використання ігрових технологій на уроках природознавства // Збірник студентських наукових праць / ред. кол. : В. І. Борецько, В. В. Золяк, Ю. Г. Лотюк та ін. Рівне : РВЦ МЕНУ ім. акад. Степана Дем'янчука, 2020. Вип. 2 (14) . С. 104-117.
66. Чернявська А. Емоційний інтелект – запорука успішного навчання. *Молодь і ринок*. 2012. №12. С. 136–139.
67. Чумакова А. А. Генезис емоційної культури особистості молодших школярів. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*, 2014, 2: С.149–154.
68. Чумакова А. А. Емоційна культура як педагогічний феномен: підходи, поняття, структура. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*, 2019, 1: С. 57–62.

69. Чумакова А. А. Методологічні підходи і принципи виховання емоційної культури молодших школярів. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*, 2017, 2: С.38–44.
70. Шевцова Г. Г. Молодший шкільний вік: традиції та інновації в дослідженнях. Педагогічні науки: зб. наук. праць. Вип. LXVIII. м. Херсон, ХДУ, 2015. С. 134 – 138.
71. Шевчук К. Д., Тирон О. О. Характеристика педагогічних умов формування ціннісного ставлення до природи у молодших школярів. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 48. Т. 2. 2022 С.215-218.
72. Шевчук Т. Виховання емоційної культури молодших школярів // Початкова школа. 1993. № 3. С. 5–6.
73. Шпак М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2016. 372 с.
74. Шпак М.М. Емоційний інтелект у контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. 2011. № 1. С. 282–288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2011_1_36

ДОДАТКИ

Додаток А

Методи
(констатувальний етап дослідження)

Письмове опитування

Перелік запитань для дітей:

1. Які емоції ти знаєш?
2. Яким чином, як саме людина може повідомити іншим про свої переживання?
(виразом обличчя; жестами; словами; поведінкою; усіма перерахованими способами; не знаю).
3. Коли та чому, за яких обставин у дитини / у дорослої людини може бути такий вираз обличчя?

Перелік запитань для батьків:

- Що, на Вашу думку, включає в себе поняття «емоційна культура дитини»?
- Наскільки значущим є виховання емоційної культури дитини у порівнянні із естетичним вихованням?
(емоційне більш значуще / їх значущість однакова / естетичне виховання більш значуще / не знаю)
- Чи вважаєте ви, що проблемам виховання емоційної сфери дитини педагоги повинні приділяти більше уваги, ніж батьки?
(так, без сумніву / вчителі та батьки мають приділяти увагу порівну / ні, батьки мають приділяти уваги більше / не знаю)
- Ви приділяєте увагу емоційним аспектам виховання дитини:
(постійно / час від часу / іноді / дуже рідко, майже ніколи)

Перелік запитань для вчителів:

- Що, на Вашу думку, включає в себе поняття “емоційна культура дитини”?
- Наскільки значущим є виховання емоційної культури дитини у порівнянні із естетичним вихованням?

(емоційне більш значуще / їхня значущість однакова / естетичне виховання більш значуще / не знаю)

○ Чи вважаєте ви, що проблемам виховання емоційної сфери дитини батьки повинні приділяти більше уваги, ніж педагоги?

(так, без сумніву / вчителі та батьки мають приділяти увагу порівну / ні, вчителі мають приділяти уваги більше / не знаю)

○ Ви приділяєте увагу емоційним аспектам виховання дитини:

(постійно / час від часу / іноді / дуже рідко, майже ніколи)

○ Чи передбачено шкільною програмою вивчення творів, в яких концентрується увага дитини на емоційних аспектах життя людини?

(так, передбачено / недостатньо передбачено / ні, не передбачено)

Метод бесіди. Включає проведення 4 бесід**Бесіда 1**

Перелік запитань для дітей:

1. Які емоції ти найчастіше відчуваєш?
2. Як саме ти проявляєш радість?
3. Якщо ти потрапив у кумедну ситуацію, якими будуть твої дії?
4. Чи потрібні тобі емоції у житті? Навіщо? Для чого?
5. Чи важливо для тебе ставлення оточуючих до твого переживання?

Бесіда 2

Перелік запитань для дітей:

1. Як ти думаєш, твоя істерика, крик («бурхлива емоційна реакція») на події ображає інших (маму, тата, бабусю, друга)?
2. Чи важливо взагалі замислюватися над тим, що твоя «бурхлива» реакція здатна образити інших?
3. Чи важливо для тебе, щоб інші люди поводитися з тобою культурно (наприклад, не кричали, не гнівалися)? Чому?
4. Чи необхідно стримувати себе (свої емоції)? Коли? За яких обставин?

Бесіда 3

Перелік запитань для дітей:

1. Що означає бути культурним?
2. Ти культурна людина?
3. По відношенню до кого ти поводишся культурно / некультурно?
4. Що відчуває людина (дитина), по відношенню до якої ти повівся культурно / некультурно?
5. Які діти для тебе «приємні» / «неприємні» / «байдужі» тобі, та чому?
6. Що необхідно робити, щоб бути «приємним» для інших людей?

Бесіда 4

Перелік запитань для дітей:

1. Чи ти помітив, хто із дітей прийшов до школи у гарному (поганому)

настрої (веселий / засмучений / роздратований)?

2. Як гадаєш, чому це сталося?

3. Чи ти помітив, хто із дітей зараз у класі веселий (сумний, злий), поясни, чому?

Додаток В**Ігри та вправи на розвиток емоційної культури**

1. *Гра «Вгадай емоцію».* На столі, картинкою донизу розкладені схематичні зображення емоцій. Діти по черзі беруть будь-яку картку, не показуючи іншим. Завдання: впізнати емоцію, зобразити її за допомогою міміки, пантоміміки, голосових інтонацій. Спочатку дорослий має допомагати – всі інші діти-глядачі повинні вгадувати: емоцію, яку зображає дитина, те, що відбувається в її міні-виступі.
2. *Гра «Назви схоже».* Мета гри: активізувати словниковий запас за рахунок слів, що визначають емоції. Ведучий називає основну емоцію (показує її схематичне зображення чи розігрує сам), а діти пригадують слова, котрими її визначають. Можна розділити дітей на дві команди: представники кожної, по черзі, називають синоніми. Виграє команда, що називала слово останньою.
3. *Гра «Пошкоджений телевізор».* Всі учасники гри, окрім одного, заплющують очі, «сплять». Ведучий мовчки показує «не сплячому» учасникові будь-яку емоцію за допомогою міміки та жестів. Цей учасник будить іншого, передає побачену емоцію, як він її зрозумів, без слів, другий учасник «будить» третього, передає побачене. Так – доки не «прокинуться» всі. По закінченню ведучий опитує учасників, починаючи з останнього і закінчуючи першим, про те, яку емоцію, на їх думку, було продемонстровано. У такий спосіб можна знайти де відбулась зміна інформації чи упевнитись, що «телевізор» – був цілком справний.
4. *Гра «Почуття та інтонації».* Дітям надається можливість спробувати виразити почуття за допомогою інтонації. В кінці гри можлива дискусія стосовно невербальних аспектів мовлення. Інструкція: уявіть, що клас перенесли на машині часу в інший світ, де розмовляють лише довгими голосними, наприклад: «А-а-а-а-а, Е-е-е-е-е, И-и-и-и...». Розмовляючи на цій мові, люди здатні виражати почуття лише різною вимовою цих звуків. Спробуйте сказати на їхній мові, що

ви щасливі. Скажіть мені радісно: «А-а-а-а, у-у-у-у». Тепер ви самі побачили, як важливо промовляти певні слова з певною інтонацією. Важливо не переходити на крик, оскільки це неприємно іншому, не перебивати, коли людина ділиться із вами враженнями, передає свої почуття. Слова дуже важливі. Іноді вони стають просто необхідні. Давайте пограємо.

5. *Гра «Скульптор»* (гра з 8-ми років). Дорослий називає ситуацію, діти-зображують її. Мета: співчуття можливе лише тоді, коли ми знаємо та здатні розрізняти особисті почуття. Лише тоді ми можемо зрозуміти почуття іншого. Тому важливо допомогти дітям виявляти та визначати словами різноманітні свої почуття, говорити про них з іншими та іноді займатися аналізом своїх почуттів. В цій грі діти старшого віку отримують можливість навчитися виражати почуття невербальною мовою - мімікою та пантомімікою. Інструкція: розійтися вільно по кімнаті, хто куди хоче. «Ведучий називає почуття – ваша задача – зображати його своїм тілом».

6. *Гра «Чарівна торбинка»*. *Інструкція*: я хочу пограти в гру із назвою «Чарівна торбинка». Сядьте, будь ласка, у загальне коло. Ось моя торбинка. (Показати за допомогою пантоміми, що на підлозі стоїть велика сумка) Із неї я буду виймати різні речі, а ви зможете їх побачити, але не насправді, а за допомогою уяви. Для того, щоб ви зрозуміли, що за річ я «вийняла», я буду показувати, як нею користуватися. Як тільки хтось з вас зрозуміє, що саме я «вийняла з чарівної торбинки», він має піднятися зі стільця, але нічого не казати. Коли усі діти встануть, вони зможуть розповісти, що ж вони «побачили». «Витягаючи різні речі, ви можете, наприклад: забити цвях, очистити та з'їсти банан, розгорнути та їсти бутерброд, що принесли з дому, розпиляти дрова, розрізати ножицями папір, випити склянку води, записати щось в зошиті, вийняти монети з гаманця».

7. *Гра «Спустити пару»* (з 9 років). В цій грі працюємо із гнівом та образами, що виникають у взаємовідношення між дітьми, між дітьми та вчителями. Ця гра для школярів, що вміють брати відповідальність за свою поведінку. Її корисно

застосовувати для підтримання психологічного клімату в групі, щоб відносини залишалися відкритими, щоб в класі не створювалися протистояння та угруповання. Особливо важливо застосовувати її в групі, де панує агресивність.

Інструкція. Сісти в коло. Я пропоную гру «Спустити пару» Грають так. Кожен може сказати іншим, що йому заважає або на що він сердиться. Будь ласка, звертайтеся до певної людини. Будь ласка, не виправдовуйтеся, коли на вас скаржаться. Лише уважно слухайте, що вам хочуть сказати. До кожного з вас дійде черга «спустити пару». Якщо комусь з вас не має на що жалітися, можна просто сказати «У мене поки нічого не накипіло. Мені не треба «випускати пару». Коли коло скінчиться, кожен зможе висловитися з цього приводу. А тепер подумайте, що вам сказали. Іноді ви можете змінити в собі те, що заважає іншим, іноді ви не в змозі, або не хочете нічого змінювати. Чи почули ви щось, що б ви хотіли змінити в собі? Якщо так, то ви можете одразу про це сказати іншим.

8. *Гра «Штовхалки»* (з 8 років). За допомогою цієї гри діти навчаться виражати агресію через позитивні рухи. Вони здатні навчитися вимірювати свої сили та застосовувати усе тіло. Вони навчаться дотримуватись правил та контролювати енергійність рухів.

Інструкція. Розбитися на пари. Встати на відстані витягнутої руки один навпроти одного. Підняти руки на висоту пліч та обпертися долонями на долоні партнера. По сигналу, розпочати штовхати напарника долонями, намагаючись зіштовхнути його з місця. Якщо зіштовхнули вас, намагайтеся повернутися на попереднє місце. Нога, виставлена позаду буде надійною опорою. Будьте уважні. Ніхто не має спричинити біль. Якщо набридне, захочете припинити, кричіть «СТОП!» Коли «СТОП» крикну я, ви маєте зупинитися. Якщо готові, починаємо!

9. *Гра «Датський бокс»* (з 10 років). Гра за допомогою якої ви можете показати дітям, що агресивність може бути і конструктивною. Під конструктивною агресією ми розуміємо вміння відстоювати свої інтереси, зберігаючи гарні стосунки із партнером. Багатьом людям це дається важко, оскільки вони звикли,

що гарні стосунки пов'язані із дружньою поведінкою, проте агресивність - із великою відчуженістю від партнера. *Інструкція.* Хто може розповісти мені про будь-яку гарну суперечку? Як все відбувалося? Чому ти вважаєш її гарною? Про що ви сперечалися? Я хочу продемонструвати, як за допомогою великого пальця руки ви можете провести гарну суперечку. Гарна суперечка має бути до тих пір, доки ми виконуємо її правила і радіємо, що наш партнер також їх виконує. При цьому ми не хочемо нікого образити. Розбийтеся парами та станьте один проти одного. Потім зберіть пальці в кулак та притисніть один до одного, так, щоб мізинець одного був притиснутий до мізинця іншого, вказівний до вказівного і т. д. Вільним має залишатися лише великий палець. Вважайте, що ви нібито прив'язані один до одного. Тим паче, що так воно і є. У кожній суперечці, ті хто сперечаються тим чи іншим чином залежать один від одного. Вісім пальців один до одного, а великі розпочинають бій. Спочатку вони направлені вгору. Потім ви рахуєте до трьох та починаєте. Перемагає той, чий великий палець опиняється зверху, притиснувши великий палець партнера бодай на секунду. Після цього ви розпочинаєте новий раунд. Зрозуміли суть гри? Кажуть, що цю гру придумали датські чоловіки, сумуючи в довгу, темну зиму у себе на Півночі. Та в неї можуть грати і дівчата, і хлопці, оскільки все залежить не від сили, а від швидкості реакції та гостроти ока. Можна виграти хитрістю, наприклад, якщо робити обманюючі рухи та піддаватися на деякий час для того, щоб потім скористатися рухами пальця партнера вниз. Спробувавши пограти в цю гру, ви усвідомите, що виходить усе краще те краще та вам сподобається ця гра. Після п'яти раундів зупиніться та відпочиньте. Можете змінити партнера. Залишаючи партнера, вклоніться йому на знак подяки за чесний бій.

10. *Гра «Тух-тібі-дух»* (з 6 років). Мета: «Тух-тібі-дух» – ще один рецепт зняти негативні настрої та повернути сили голові, тілу, серцю. В цьому ритуалі закладено комічний парадокс. Хоча діти мають промовляти слова «Тух-тібі-дух» сердито, через деякий час вони не зможуть не сміятися. *Інструкція.* Я повідомлю

вам зараз одне особливе слово. Це чарівне закляття проти поганого настрою, проти образи та розчарувань, проти всього, що псує настрій. Щоб воно подіяло по-справжньому, вам необхідно зробити наступне. Почніть ходити по класу, ні з ким не розмовляючи. Як тільки вам заманеться із кимось поговорити, зупиніться навпроти нього та тричі сердито-сердито промовте чарівне слово. Це слово «Тух-тібі-дух». В цей час інший має стояти та лише слухати, як ви його промовляєте, ви не маєте або не повинні нічого промовляти. Але, якщо він схоче, він може відповісти так само «Тух-тібі-дух». Після цього продовжуйте гуляти по класу. Час від часу зупиняйтеся та знов сердито-сердито промовляйте це слово. Щоб воно подіяло, ви маєте промовляти його не в порожнечу, а до конкретної людини, що перед вами.

11. *Гра «Агресивна поведінка»* (з 9 років). Мета: під час гри діти зможуть розібратися в тому, що вони називають агресивною поведінкою. Вони зможуть розібратися у своїй агресивній поведінці та дослідити чужу агресивну поведінку. Необхідно мати папір та олівець для кожної дитини. *Інструкція.* Кожен візьміть папір та напишіть усе, що робить людина, про яку ви можете сказати «Так, він дійсно агресивний». Напишіть рецепт, за яким ви можете створити агресивну дитину. Наприклад, пара міцних кулаків, голосний голос, велика порція жорстокості і т.ін. (Зверніться до декількох дітей з проханням продемонструвати елементи такої поведінки, а клас має відгадати, що саме вони показують). Тепер подумай про те, які елементи агресивної поведінки ти зустрічав в цьому класі. Що саме тобі здається агресивним? Коли ти сам проявляєш агресію? Яким чином ти можеш викликати агресію по відношенню до себе? Візьми ще папір та розділи його вертикально навпіл. Зліва напиши, як оточуючі протягом дня проявляють агресію по відношенню до тебе, з правого боку – як ти сам проявляєш агресію щодо інших дітей у школі. На цю вправу можна лишити 10-15 хвилин. Після цього зверніться до учнів з проханням зачитати свої записи або нотатки. По закінченню пропонується обговорити завдання.

12. *Гра «В зоопарку».* Мета: розвиток емоційної сприйнятливості, виразності міміки та пантоміміки. Зміст: зобразити перебування біля певної тварини.

Використовуючи лише міміку та пантоміміку зобразити тварину (мавпу, крокодила, верблюда, жирафа, коня, змію, птаха, слона, віслюка) у той час, коли вона знаходиться у певному стані (розлючена, спокійна, грайлива, голодна тощо). Одна команда (дитина) демонструє, інша – визначає. Підсилити ефект гри можна використанням музичного твору.

13. *Гра «Передай предмет».* Мета: розвиток емоційної сприйнятливості, уваги, фантазії, виразності рухів. Зміст: пантомімікою зобразити предмет, що «передається від одного до одного». Завдання іншої команди – відгадати. Серед предметів може бути дзеркало, портфель, телевізор, мікрофон, повітряна кулька, драбина, телефон, жуйка, свічка, костюм для пірнання, ковзани магнітофон, носова хустка і т.ін. Діти демонструють призначення предмета і емоції, що він викликає.

14. *Гра «Я люблю (виступати, брати участь, відвідувати...)...».* Мета: закріплення вмінь виразного прояву стану, настрою, почуттів, розвиток емоційної сприйнятливості, вдосконалення умінь виразно показувати емоції. Зміст: команда відтворює конкретну ситуацію, інша - намагається вгадати. Діти демонструють: виступ артистів балету, хору, цирку, репетицію оркестру, відвідування кінотеатру, магазину, перукарні, іподрому; спортивні змагання, приготування їжі, прибирання в квартирі, святкування Дня народження, візит до лікаря, музею, студії художника (малюємо картини).

15. *Гра «Боюся, не боюся»* Мета: закріплення вмінь аналізувати, розмірковувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. *Інструкція:* вчитель пропонує ситуацію, дитина розмірковує і визначається у власному до неї ставленні. Якщо дитина боїться – підіймає ліву руку, якщо «ні» – праву, наприклад, «Потрібно боятися: – впасти з балкона, уколу, потрапити під колеса автомобіля, покарання за поганий вчинок.» тощо.

16. Сюжетно-рольові ігри: «Надуваю повітряні кульки», «Ранкова гімнастика», «Збираюся до школи», «Збираємо квіти й гриби, «Сніжки», «Ліпимо снігову бабу», «Печемо пиріжки», «Ліпимо вареники», «Вкладаємо дитину спати», «Їздимо на конях», «Будуємо дім», «Лагодимо стілець», «Пересуваємо меблі», «Полюємо на качку», «Ловимо рибу». В кожній грі діти мають передати емоції, почуття, настрої не лише від самого процесу, а й від приготування до нього. Наприклад, гра «Сніжки»: «здивування», «радість» від першого снігу, задоволення, захоплення від гри, «неприємність» від попадання сніжкою. Обов'язковим є обговорення із дітьми переживань, що доносять до них ті емоції, що вдалося і не вдалося зрозуміти й передати присутнім.

Вправи

Вправа 1. Мета: закріпити знання про базові емоцій людини. Інструкція: поєднати між собою та пояснити свій вибір, наприклад:

<i>Поганий настрій, хвороба</i>	<i>Страх</i>
<i>Похвала вчителя, директора, батьків Сум</i>	
<i>Слизька, брудна річ</i>	<i>Радість</i>
<i>Образи, бійка</i>	<i>' — Подив</i>
<i>Злий собака, отруйна змія</i>	<i>* Огида</i>
<i>50 - кілограмове мишеня</i>	<i>Гнів</i>

Вправа 2. Мета: закріпити знання про фундаментальні емоцій людини; вдосконалити вміння диференціювати та позначати словом конкретну емоцію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між експресією і переживаннями, що спричинило емоції і дії. Інструкція: діти заздалегідь розділені на групи, кожна з яких отримує завдання. Наприклад, 1-а група — намалювати ситуації, що викликають огиду, 2-а — «подив» і т.ін. Кожна група демонструє малюнки, пояснює, що і чому зображене. Урізноманітнюючи завдання, пропонують проблемні ситуації. Діти отримують «квітку» (зроблену з паперу, картону) та «пелюстки», кількість яких необмежена. В середині квітки написана проблема.

За умов виконання можна писати на одному пелюстку лише одне вирішення проблеми, воно має бути несхожим на те, що пропонують інші. Після обговорення власної пропозиції в команді, пелюсток приєднують до квітки. Аналіз результатів відбувається в такий спосіб, що дорослий звертає увагу на кількість пелюстків у кожній квітці, що засвідчує кількість обговорених шляхів подолання проблеми та перевіряється їх продуктивність. Колективно розглядають лише найцікавіші пропозиції (1-2), визначені дітьми.

Приклади ситуацій: 1. «Ти бажаєш отримати одночасно ту ж саму річ (іграшку, книжку), що й інша людина, наприклад, твій друг. Але тобі це не вдається, оскільки річ одна. Що ти відчуваєш? Що робити? Який вихід із ситуації ти бачиш, як вчиниш?»; 2. «У вечорі батьки просять забрати важливі листи з поштової скриньки, що знаходиться у під'їзді. Однак, час-від часу у ньому гасне світло. Ти виходиш з квартири, відчиняєш ящик, береш листи, та раптом, гасне світло!! Що ти відчуваєш? Що робити, який вихід із ситуації ти бачиш, як вчиниш?»; 3. «Ти береш участь у спортивному змаганні. Ваша команда виграє. Усі довго очікували цю перемогу. Що ти відчуваєш? Що робитиме? Що відчувають інші?».

Вправа 3. Мета: закріпити вміння визначати стан, настрій, почуття за мімічною експресією. Інструкція: розглянути малюнки, що демонструють різні ситуації та малюнок із зображенням обличчя дитини (його вираз *не* відповідає обставинам. Наприклад, налякала собака – посмішка, дарують цукерки – сльози і т.ін). Пояснити, чи вираз обличчя на малюнках відповідає ситуації, чи є доречною за даних обставин вказана на малюнку емоція. Запропонувати власний варіант. Приклад змісту малюнку: *дитину злякав собака - радість; дитині дарують подарунок - страх; учень отримав незадовільну оцінку - радість; дитина дивиться фокус - сум; дитина проводить на вокзалі друга - подив; учень загубив окуляри - подив.*

Вправа 4. «Квітка-Семибарвиця» Мета: закріпити вміння дітей встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, навчити вести самостійний пошук, аналізувати

проблему. Розвивати їх емоційну спостережливість. Інструкція: дітям роздається квітка, зроблена з паперу і окремо її пелюстки. У середині квітки зазначена проблема, що сформульована у вигляді запитання (наприклад, «що спричинює сум?»). Власні відповіді діти обговорюють із партнерами і лише після цього записують на пелюстку. Її закріплюють до середини квітки. Чим більше відповідей (шляхів вирішення, які знайшли діти), тим більше пелюсток у квітці. Під час колективного обговорення, у разі збігу відповідей між командами, пелюстка із схожою відповіддю знімається. Таким чином, залишаються пелюстки із відповідями, що не повторюються.